

С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, М. Г. Жук

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 9 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

Київ
«Грамота»
2017

Умовні позначення:

— «Пригадаймо!»;

— «Запам'ятаймо!»;

— «Усміхнімось!».

— робота в групі;

— робота в парі;

Єрмоленко С. Я.

Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова, М. Г. Жук. — К. : Грамота, 2017. — 256 с. : іл.

Підручник містить навчальний матеріал із синтаксису та пунктуації, а також з основ комунікативної діяльності (мовлення). У ньому викладено зміст основних понять із синтаксису складного речення, що передбачено чинною програмою МОН України з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.

Для учнів дев'ятих класів, учителів, студентів педагогічних навчальних закладів.

Шановні дев'ятикласники!

Підручник запрошує вас глибше пізнати синтаксис. Світ синтаксису — це будова словосполучення, простого, простого ускладненого і складного речення. Саме до складного речення з усіма його різновидами буде привернута ваша увага в дев'ятому класі.

Ви пізнаєте закони будови сполучникових і безсполучникових речень, навчитеся використовувати складносурядні й складнопідрядні сполучникові речення, розрізняти смислові зв'язки, що існують між частинами складних речень, перетворювати сполучникові речення на безсполучникові й навпаки, аналізувати, як розгортається думка в тексті.

Сучасну писемну мову не можна уявити без розділових знаків, без поділу тексту на абзаци. Пунктуаційні знаки, абзаци впорядковують висловлену думку, полегшують її сприймання. Виконуючи різноманітні вправи, ви навчитеся правильно ставити розділові знаки в складних реченнях з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку, використовувати види складних речень залежно від мети спілкування.

Тексти підручника містять цікаву інформацію, вони сприятимуть не лише пізнанню національної культури, літератури, а й самопізнанню, самооцінюванню.

Підручник насичений різноманітними рубриками. Тексти й завдання, подані в них, орієнтовані на вироблення навичок логічного мислення, відчуття стилю (рубрики «Стиль і синтаксис», «Вчимося культури мови»).

А виконання вправ рубрик «І пензлем, і словом», «Добірні зерна мови», «Україна модерна» розширить ваш мовно-культурний простір, а також — українознавчий і патріотичний світогляд.

Рубрика «Повторюємо орфографію» привертає увагу до найважливіших правил орфографії, вивчених у попередніх класах. У ній подано дві-три вправи на повторення й закріплення правила, вибір правильного написання слів, які наявні в параграфі. Якщо виникає сумнів, як написати слово, можна ще раз прочитати текст параграфа і там знайти це слово.

У рубриці «Усміхнімось!» подано фрази переважно з творів старшокласників. Читаючи ці висловлювання, ви, напевно, усміхнетеся, а згодом і замислитеся, які саме помилки (орфографічні, пунктуаційні, логічні тощо) ваших ровесників спричинили нелогічність фраз.

Рубрики «Інтернет-помічник» і «Проект: від задуму до втілення» сприятимуть самостійному набуттю та розвитку дослідницьких і творчо-пошукових навичок.

Успіхів вам у навчанні!

Автори

ВСТУП

§ 1. Розвиток української мови

1. Яке значення мови в житті людини, суспільства?
2. Використовуючи знання з історії України, поясніть, як пов'язаний розвиток української мови з розвитком освіти та культури суспільства.
3. Чому мову називають найважливішим засобом спілкування?

Мова розвивається у зв'язку з розвитком суспільства, з розширенням пізнавальної діяльності людей. З'являються нові галузі виробництва, нові сфери наукових знань, і все це потребує осмислення в словах, у термінах. Якщо ці слова-терміни потраплятимуть тільки в довідкову, навчально-освітню літературу, зокрема й у підручники, а не звучатимуть в устах людей, мова не виконуватиме своєї основної функції — спілкування.

Розвивається мова, якою розмовляють, читають, пишуть, відповідають на уроках і освідчуються в коханні...

1

1. Запишіть назви відомих вам словників української мови. Користуючись словниками, підготуйте повідомлення на лінгвістичну тему про слова *розвій*, *зміна*, *піднесення*, *удосконалення*, *занепад* у контексті розвитку української мови.
2. Запишіть шість словосполучень з головним словом *розвиток*.

2

1. Обговоріть тему: «Що вважати розвитком мови?», використовуючи подані висловлювання.

— Я вважаю, що розвиток мови — це збільшення кількості слів, якими користуються мовці...

— На мою думку, розвиток мови можна відчувати, порівнюючи словники, які були створені в різні історичні періоди...

— А мені здається, що розвиток мови — це якомога більша кількість створених цією мовою текстів із різних галузей знань...

— Я відчуваю розвиток мови на собі: не можна порівняти мою мову в першому класі і в дев'ятому...

— Цікаво, чому не можна сказати, що розвиток мови — це тільки утворення нових слів, якими користуються мовці?

— А коли відживають свій вік слова, виходять з ужитку? Це теж ознака розвитку мови?..

2. Запишіть найпереконливіші з висловлених вашими однокласниками думок про розвиток мови.

3 Виберіть із поданих тверджень ті, які, на вашу думку, правильні. Запишіть їх.

1. На розвиток мови не впливає історія народу.
2. Розвиток мови перебуває в прямій залежності від духовного розвитку суспільства.
3. Становище української мови, її розвиток не залежать від мовної політики, яку проводить держава.
4. Розвиток мови може бути зупинений указом, постановою керівних органів держави.
5. Розвиток мови залежить від самоусвідомлення народу.

4 1. Прочитайте текст. Знайдіть прості речення. Зробіть усний синтаксичний розбір одного з них (на вибір).

Не можна двічі ввійти в ту саму річку — цей образний вислів належить грецькому філософу Гераклітові з Ефесу. Він означає, що все в житті змінюється, і нічого з прожитого повернути назад не можна.

У цьому висловлюванні немає слова *час*, але йдеться саме про нього. Час тече, плине, біжить безупинно, як вода в річці.

Тарас Шевченко писав: «*Чимало літ перевернулось, води чимало утекло...*» А ось інша метафора з пісні: «*Час рікою пливе...*» Узагалі, з рікою пов'язаний не один поетичний образ.

Зміни в природі, рух води в річці найочевидніші й відбуваються не лише в просторі, а й у часі. Пригадаймо: про хвилини, години, дні, роки кажуть, що вони *біжать, летять...*

2. Запишіть фразеологізми *час не стоїть, час не жде, тягнути час, пробив час*. Складіть із ними речення.

5 1. Прочитайте висловлювання підлітків про читання та книжки. Із якими твердженнями ровесників ви б посперечалися? Чому? Складіть і запишіть кілька речень про власне ставлення до читання та книжок.

«У дитинстві я зачитувалась „Кобзарем”»

У нас дуже велика домашня бібліотека, яку почали збирати ще бабуся та дідусь. Я продовжую цю традицію. Читаю дуже багато. Для мене зараз актуальні багато авторів, але найбільше подобається Стефані Маєр із зарубіжних сучасних авторів і Марина і Сергій Дяченки — з українських. Їхні твори доступні й оригінальні. Читаю я приблизно чотири години на день.

Пригадую, коли була маленька, мені до рук потрапив «Кобзар» Тараса Шевченка. Хай як це звучить дивно, але я ним зачитувалася. Тоді й зародилася любов до поезії, і саме тоді я сама почала писати вірші.

Ірина Вакуленко

«...Дуже люблю товсті книжки в гарних обкладинках переважно старого зразка...»

Я часто беру книжки для читання в друзів. Займаюся так званим «буккросингом». Іноді передплачую з книжкових клубів. Улюблені автори — Ден Браун, Елізабет Костова, Кріс Муні, Стівен Кінг, Любко Дереш, Ірена Карпа.

Мене вразила екранізація книги Дена Брауна «Янголи і демони» — це просто супер. Фільм підсилює зорові відчуття, що виникли під час читання. Не люблю читати книжки в електронному варіанті! І також не сприймаю аудіокниги.

Якщо брати до уваги розважальну літературу, то я в захопленні від Кузьми Скрябіна. Це геній пригодницького жанру.

Микита Кушніренко

«Я люблю читати книги філософського характеру»

Це твори Ф. Ніцше, Й. В. Гете тощо. А також книги про Всесвіт. Крім того, сьогодні дуже актуально читати сучасну літературу, наприклад твори І. Карпи та Любка Дереша, адже вони належать до так званої «міленіумної доби». Також я цікавлюся біологією, біоенергетикою та культурою Сходу. Інформацію здебільшого знаходжу в Інтернеті.

Ярослав Андрушко

«Читати багато — це круто!»

Я збираю власну бібліотеку, яка складається із сучасної літератури. Також у мене є дуже багато книжок в електронному вигляді. Читаю багато і вважаю, що стежити за сучасними новинками — це круто! На читання щодня відводжу приблизно годину (на художню літературу). Для навчання читаю більше. Улюблені українські автори: Любко Дереш, Юрій і Софія Андруховичі, Оксана Забужко; зарубіжні — Януш Вишневський, Пауло Коельйо, Анна Гавальда. Телебачення

не дивлюся. Не люблю екранізацій: вони часто не передають зміст книжок. Хоча іноді кіноінтерпретація дуже допомагає.

Ольга Карпенко

2. Які висловлення підлітків, на вашу думку, свідчать про розвиток сучасної української мови?

6

Прочитайте речення. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили до рубрики «Усміхнімося!». Які помилки ви зауважили?

У

Зразок. *Український народ лікується піснею.* — Пісня, справді, може бути (у переносному значенні) ліками для хворої людини. Але увітати хворим увесь народ неможливо.

1. Українська мова це те, що я почув у день свого народження. 2. Свої почуття Малишко вилив на рядки цього вірша. 3. Поява на українському літературно-

му небосхилі нової зірочки жіночої статі (про Марка Вовчка). 4. У нас є прапор, гімн, місце на карті. 5. Шевченко усе життя страждав, був на засланні, а усе через любов до батьківщини. 6. Як може не сподобатися земля, яку просто хочеться їсти.

Описати картину — означає висловити думки про своє враження від неї. Коли описують картину, звертають увагу на композицію — розташування зображеного на полотні.

І пензлем, і словом

7

1. Розгляньте фрагмент репродукції картини С. Васильківського «Село Васищеве» і сучасне фото цього містечка. Що змінилося з часів С. Васильківського — транспорт, будівлі, одяг тощо?

С. Васильківський. Село Васищеве.
1910 р.

Село Васищеве.
Сучасне фото

2. Прочитайте текст. Доповніть його своїми міркуваннями щодо розвитку мови.

Усе змінюється: і речі, і побут, і слова. Переосмислюється, наприклад, не тільки слово «хата», а й наше буття. І навіть традиції — вишиванки, рушники, писанки, родинні стосунки, свята, запахи, звуки, горище, забуті речі — набувають нового змісту.

Читаємо, наприклад, текст «Енеїди» І. Котляревського. Поряд із знайомими нам словами є й такі, що потребують пояснення. Але за часів письменника ці слова були добре відомі всім. І саме за мовою «Енеїди», «Наталки Полтавки», хоч твори написані у XVIII столітті, ми відчуваємо зв'язок з тогочасною культурою України.

Одне зникає — інше народжується. Аби тільки з нашої словникової скарбниці не зникли слова «думка», «чоло», «бесіда», «відчуття», а з ними — душа тих слів.

«Інтернет-помічник»

8

1. Уявіть себе учасниками круглого столу «Формування українського молодіжного мовного середовища» в Інституті української мови НАН України за участі молоді. Об'єднайтеся в групи. Придумайте запитання до учасників круглого столу й дайте відповіді на них.

2. Оцініть, чи доречно учасники круглого столу дібрали епіграф до анонсованої теми. Відповідь обґрунтуйте.

*На власну мову маєм право,
на власну думку, почуття.
Ми маєм право на державу,
Ми маєм право на життя.*

3. Що вам відомо про Інститут української мови НАН України? Які питання досліджують науковці-філологи?

4. З'ясуйте походження фразеологізму *круглий стіл*. У яких ситуаціях доречно його вживати?

«Проект: від задуму до втілення»

9 Виконайте проект-дослідження.

1. Розгляньте порівняльну таблицю деяких слів слов'янських мов.

Українська	Білоруська	Російська	Польська	Словацька	Чеська
червоний	чырвоны	красный	czerwony	červený	červený
праця	праца	работа	praca	práce	práce
гай	гай	роща	gaj	háj	háj
цибуля	цыбуля	лук	cebula	cibule	cibule
коник	конік	кузнечик	konik polny	konik	konik
тиждень	тыдзень	неделя	tydzień	týždeň	tyden
година	гадзіна	час	godzina	hodina	hodina
панчоха	панчоха	чулок	pończocha	pančucha	punčocha
чекати	чакаць	ждать	czekać	čakat	čakat
крок	крок	шаг	krok	krok	krok
родзинки	радзынкі	изюм	rodzynki	hrozienska	rozinky
часопис	часопіс	журнал	czasopismo	časopis	časopis

- Використовуючи програми-перекладачі та пошукові системи в Інтернеті, знайдіть і порівняйте за зразком такі слова в різних слов'янських мовах: *рушник, кава, цукор, папір, дякую, приклад, ранок, будинок, зрада, другий*. Під час роботи використовуйте будь-які, доступні вам, інтернет-ресурси, наприклад такі: <http://www.m-translate.com.ua/perekladach/>; <https://translate.google.com.ua/>; <http://www.lingvo.ua/uk>; <https://pereklad.online.ua>.
- Результати пошуку запишіть у зошиті в порівняльній таблиці (див. таблицю в завданні 1).
- Обговоріть, про що свідчить певна подібність багатьох слів у різних слов'янських мовах.
- Сформулюйте й запишіть висновки про спорідненість мов.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

§ 2. Граматична основа речення. Односкладне й двоскладне речення

10 Виконайте тестові завдання.

1. Граматичну основу двоскладного речення становлять
  - А** підмет і означення
  - Б** присудок і обставина
  - В** головні та другорядні члени речення
  - Г** підмет і присудок
2. До односкладних речень належать
  - А** непоширені прості речення
  - Б** речення з пропущеним підметом
  - В** речення з одним головним членом
  - Г** неповні речення
3. До узагальнено-особових речень належить речення
  - А** Звіряю свої вчинки за життям своїх батьків і дідів.
  - Б** Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).
  - В** Не знаючи дороги, рушили навпростець.
  - Г** Запахло м'ятою і любистком.

11 Розгляньте фото. Складіть і запишіть коротке висловлювання (опис) про цю пам'ятку культури, використовуючи односкладні й двоскладні речення. Підкресліть граматичну основу в цих реченнях.

Софійський собор у Києві.
Сучасне фото

Для правильного визначення граматичної основи речення треба пам'ятати, що неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення:

а) підметом. Наприклад: *Життя **прожити** — не поле перейти* (Нар. творчість).

б) частиною дієслівного складеного присудка, яка за змістом стосується того самого підмета, що й відмінювана частина присудка. Наприклад: *Після офіційної частини конференції учасники почали невимушено **спілкуватися**.*

в) другорядним членом речення — означенням, додатком та обставиною. Наприклад: *Надійшло розпорядження **прибрати** (означення) територію біля школи. Друзі попросили **зустріти** (додаток) їх на вокзалі. Ми прийшли в музей **ознайомитися** (обставина мети) з експозицією.*

12

Перепишіть речення. Підкресліть члени речення, виражені неозначеною формою дієслова.

1. Один за одним стало товариство рушати (*Панас Мирний*). 2. Увечері йде Олеся дружок збирати (*Марко Вовчок*). 3. Любить людей мене навчила мати (*В. Симоненко*). 4. Батько й Василь ходили оглядати землю (*У. Самчук*). 5. Кирилівський дяк послав хлопця позичати цимбали і прохати на іменини (*Степан Васильченко*). 6. Рідко в кого з'являлось бажання виходити опівдні без діла із затінку на сонце (*Ю. Збанацький*). 7. Тепер така пора, що людина мусить людині помагати (*І. Франко*). 8. Козаки любили свого сотника... Знали: Сірко обманути себе ворогові не дасть... (*В. Кулаковський*). 9. Хвалиться, що на весну мотор купить молотити (*В. Підмогильний*). 10. Остап не міг спати од того галасу (*М. Коцюбинський*). 11. І рости, і діяти нам треба (*П. Тичина*). 12. Жити — Батьківщині служити (*Народна творчість*).

13

1. Прочитайте дієслова. Складіть із ними словосполучення, у яких залежне слово виражене неозначеною формою дієслова.

Бажати, хотіти, наказувати, бігти, могли, просити, збиратися, починати, спробувати, приїхати, учити, уміти, ходити, залишитися, любити, умовити, сісти, наважитися, порадити, мусити, повернутися.

Зразок. *Хочу прочитати.*

2. Уведіть три складені словосполучення в речення, у яких неозначена форма дієслова виконує роль частини дієслівного складеного присудка. Запишіть речення.

14

1. Прочитайте текст. Які речення в ньому є односкладними, а які — двоскладними? Зробіть усно синтаксичний розбір одного з двоскладних речень.

Альфа і омега. Цей вислів біблійного походження. Він складається з назв двох літер грецького алфавіту. Перша — *альфа*, і остання — *омега*. Дослівно цей фразеологізм означає «початок і кінець». Переносне значення його — «суть усього», тобто *щось найважливіше, найсуттєвіше*.

2. Прочитайте діалог, який учні склали на уроці, обговорюючи вживання фразеологізму *альфа і омега*. Вони придумали ситуацію, коли розмовляють старшокласники (брат і сестра — Дмитро та Ярослава) та їхня бабуся (філолог).
Змодельуйте ситуацію, у якій доречним було б використання усталених висловів, згаданих у діалозі. Запишіть ваші висловлювання, використовуючи односкладні й двоскладні речення.

Дмитро. Я зустрів знайомого. Він улаштувався на літо працювати кур'єром у фірму «Альфа».

Ярослава (усміхається). А ти сам спробуй знайти й улаштуватися у фірму «Омега»...

Дмитро. Чого ж я шукатиму фірму з такою «сумною» назвою — «кінець»?

Бабуся. Тепер такі назви вигадують, що може бути й «Омега», чи навіть «Альфа і омега». Не завжди люди знають, що означають ці слова.

Ярослава. Слово *альфа* досить поширене в термінах фізики, хімії, астрономії...

Дмитро. Кінологи часто називають так своїх улюбленців — великих і малих собак та котів.

Бабуся. Цим двом літерам грецького алфавіту пощастило потрапити в нашу мову завдяки крилатому вислову — **альфа і омега**. А чи звернули ви увагу, що назви літер української абетки теж «крилаті»?

Ярослава. Як це?

Бабуся. Хіба ви не чули такого вислову — «від А до Я»?

Ярослава. Я читала, що Іван Франко знав напам'ять увесь «Кобзар» — від А до Я.

Дмитро. Але ж не кажуть: від альфи до омеги...

Ярослава. А я могла б так сказати. Це ж те саме, що *від А до Я*, тільки назви літер — з грецького алфавіту.

Бабуся. Ось тут ти й помиляєшся. Це не синоніми, бо вислів **альфа і омега** означає не буквально «початок і кінець», а саме «суть, найважливіше». Він піко-ли не вживається з прийменниками *від і до*.

Стиль і синтаксис

У Шевченковому вірші просте речення з одно-рідними дієслівними присудками, повторами плав-но переходить у складне речення. Завдяки таким переходам, повторам-підхопленням створюється неповторна ритмомелодика Кобзарєвої поезії.

15

1. Прочитайте уривок із поезії Т. Шев-ченка «Думка». Яка тема об'єднує картину Т. Джуса з текстом вірша?

Тече вода в синє море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.
Пішов козак світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацькеє,

Т. Джус. «Засвіт встали козаченьки». 2001 р.

А думка говорить:
«Куди ти йдеш не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люде, —
Тяжко з ними жити!
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».

2. Випишіть із тексту складні речення.

16

Прочитайте виразно уривок із поеми Т. Шевченка «Сон». Випишіть прості речення. Підкресліть граматичні основи у виписаних реченнях. Визначте тип речень за складом граматичної основи.

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.

І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

17

Прочитайте уривки з творів українських письменників. Письмово охарактеризуйте за зразком виділені речення.

Зразок. *Гасне вечір...* (розповідне, неокличне, просте, двоскладне, непоширене, неускладнене, повне).

Літній вечір... Гори в млі,
В золоті вершини...
А під ними лється десь
Пісня України.

Гасне вечір... **Сон обняв**
Гори і долини...
А між горами літа
Пісня України.

Ніч давно... Заснуло все...
Тільки море плине,
Та щечече понад ним
Пісня України.

Олександр Олесь

Холодний вітер. Сніг. Сузір'я Лебідь,
Розпластане над нами в вишині.

Юрій Клен

Високі скирти. Серпень.
Спека... Синь ріки...

І. Муратов

Темна ніч. Шляхи. Діброва.
Тихо шепчуть ручаї.

А. Малишко

Мистецтво. Час. І хто з них переміг?

О. Пахльовська

§ 3. Розділові знаки в простому ускладненому реченні

Просте ускладнене речення може мати у своєму складі: однорідні члени речення; звертання; відокремлені члени; уточнювальні члени; вставні слова, словосполучення, сполуки слів, речення.

18

Прочитайте текст і розгляньте фото. Випишіть з тексту прості ускладнені речення, поставивши в них розділові знаки. Визначте вид виписаних речень за складом граматичної основи. Якими членами речення вони ускладнюються?

Туристів на вулицях Києва легко впізнати. Пасок фотоапарата перекинутий через плече або шию ледачкуватий вигляд і блиск подиву в очах. Вони неодмінно фотографуються на тлі футуристичного архітектурного ансамблю на Майдані фонтанів на Хрещатику. Звісно більшість київських туристів це наші ж співгромадяни (вони присвятили свій вихідний не відпочинку десь на природі а подорожі до столиці). Серед наших туристів спочатку важко вирізнити інших мандрівників. Вони прибули сюди за тисячу (якщо не більше) кілометрів. Власне ви навряд чи впізнаєте чужих одразу вам треба буде почути їхню мову.

Наші сусіди з півночі сходу півдня їздять сюди відночивати «за кордон», як ми до Праги Відня чи Варшави. Туристи обмінюються в інтернет-виданнях своїми враженнями від мандрівок Києвом і позитивними і негативними. Та є в них цікава тенденція. Мандрівники наприклад лають за щось Київ але при цьому порівнюють його не з Москвою Пітером Кишиневом чи Мінськом а з Прагою Берліном і Парижем. Ось так. Київ має рівнятися на європейські міста (*За А. Лавриком*).

Майдан Незалежності в Києві

19

Простежте способи ускладнення простого речення. За рахунок яких членів речення відбувається це ускладнення? Обґрунтуйте вживання розділових знаків; сформулюйте й запишіть висновок.

<i>Одяг аж очі вбирає.</i>	1. Просте двоскладне неускладнене речення
<i>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг аж очі вбирає.</i>	2. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями
<i>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах і аж очі вбирає.</i>	3. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками
<i>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, і аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою.</i>	4. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом)
<i>Літній і зимовий, на щодень і на свято, одяг красується у вітринах, нагадуючи про мінливість моди, аж очі вбирає своєю витонченістю, дизайнерською вигадкою і (не побоїмося цього вислову) вибуховою фантазією.</i>	5. Просте двоскладне речення, ускладнене однорідними узгодженими та неузгодженими означеннями, однорідними присудками, однорідними додатками і відокремленою обставиною (дієприслівниковим зворотом), вставним реченням

20

1. Прочитайте текст. Виберіть і запишіть речення, ускладнені однорідними, відокремленими членами речення, вставними словами та словосполученнями.

Творцем культури Київської Русі був, треба думати, український народ. Про це свідчать українські веснянки, весільний та інший обрядовий фольклор. Історична наука, безперечно, грішить проти істини, визначаючи ледве не рік і день, коли виникла українська мова. Це звичайна, і досить примітивна, вульгаризація. Народ такої осідлості, такої поетичної вдачі, ясна ж річ, формував свою культуру впродовж не одного тисячоліття. Я, скажімо, майже певен того, що співи, мова цього надніпрянського народу, його купальські та інші звичаї сусідили вже з піснями еллінськими, античними. Жаль тільки, не було їх кому тоді записувати... (За О. Гончаром).

2. Поясніть уживання розділових знаків у виписаних реченнях.

21

1. Прочитайте подані слова і звороти. Складіть і запишіть із ними речення, використовуючи їх як вставні.

Справді, мабуть, до речі, дивна річ, як кажуть, природно, нарешті, на щастя.

2. Що виражають вставні слова та сполуки слів у складених вами реченнях?

22

1. Прочитайте назви європейських країн. Запишіть ці назви, розташувавши їх за алфавітом.

Італія, Іспанія, Естонія, Швеція, Болгарія, Чехія, Словаччина, Франція, Словенія, Латвія, Кіпр, Литва, Греція, Бельгія, Угорщина, Фінляндія, Німеччина,

Ірландія, Австрія, Португалія, Велика Британія, Румунія, Мальта, Данія, Люксембург, Нідерланди, Польща.

2. Складіть речення, у яких записані назви виконують роль однорідних членів при узагальнювальному слові. Поясніть уживання розділових знаків.

23

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили до рубрики «Усміхнімось!». Які помилки ви зауважили?

У

Зразок. *В. Симоненко згадує матір із синячою вдячністю.* — Через неправильно утворений прикметник від іменника «син» виникає негативна асоціація.

1. Найважливішим у житті кожної людини є її народження. Це настільки щаслива мить, що ми її не пам'ятаємо. 2. Калина — символічна рослина, вона уособлює совість українців, тому вона така червона. 3. Леся Українка — це ласкаве патріотичне ім'я. 4. Інтимна лірика Л. Костенко досить проста і чітка, але часом пролітають і філософські думки.

24

Складіть усний твір на тему «Історія та сучасність у моєму місті (селі)», використовуючи ускладнені речення,

§ 4. Основні правила правопису іношомовних слів

У загальних назвах іношомовного походження приголосні, як правило, не подвоюються: *аккумулятор, ват, гуни, сума, капучино, еспресо* тощо.

Лише в деяких загальних назвах подвоєння зберігається: *аннали, бонна, брутто, ванна, мадонна, манна, мотто, нетто, панна, пенні, тонна, білль, булла, вілла, мулла, мірра*.

При збігові в слові однакових приголосних префікса і кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли слово існує і без цього префікса: *імміграція* (бо є слово *міграція*), *інновація* (бо є *новація*), *ірраціональний* (бо є *раціональний*), *ірреальний* (бо є *реальний*), *контрреволюція* (бо є *революція*) тощо.

У власних назвах іношомовного походження подвоєння приголосних зберігається, якщо воно є в мові-джерелі: *Голландія, Брюссель, Гаронна, Яффа, Мюллер, Шиллер, Джонні, Кітті* тощо (але *Лісабон*).

У запозиченнях із французької мови після шиплячих **ж, ш** пишемо **у**: *журі, парфумерія* тощо.

25

Виконайте тестові завдання.

1. Усі слова іношомовного походження написані правильно в рядку

- А парашут, комісія, журі, брошура, парфуми
- Б адреса, гроссмейстер, грип, колектив, піца
- В трилер, ванна, вілла, мадонна, тонна
- Г нетто, парфуми, імунітет, ват, каса
- Г басейн, брутто, бароко, шосе, проффесор

2. Усі власні назви іншомовного походження написані правильно в рядку

- А Голландія, Марокко, Міссурі, Філіппіни, Міссісіпі
- Б Грімм, Даррел, Керролл, Коллоді, Перо,
- В Андорра, Ніца, Калькутта, Яффа, Лісабон
- Г Шилер, Ватт, Руссо, Россіні, Шеллі
- Г Шарлотта, Ізабелла, Римма, Маріана, Жанна

26 Доповніть і запишіть речення за зразком.

Зразок. Голландія, Марокко, Філіппіни, Андорра — країни.

Міссурі, Міссісіпі — ... . Брати Грімм, Даррел, Керролл, Колодді, Перро, Шиллер, Руссо, Шеллі — ... . Ніцца, Калькутта, Яффа, Лісабон — ... . Ватт — ... . Россіні — ... . Шарлотта, Ізабелла, Римма, Жанна — ... .

27 Запишіть подані речення, розкриваючи дужки й замінюючи крапки потрібними літерами.

1. У «Мистецт.кому Арсеналі» в Києві діє освітній про.кт для дітей і підлітків «Арс.нал ідей», який поширює знання про мистецтво, науку, винаходи та і(ни, н)овації. 2. У новій країні для і(м, мм)ігранта все трохи інакше, ніж удома: клімат, арх..тектура, їжа, транспорт. 3. І(рр, р)раціональне число π («пі») уперше обчислив індійський мат..матик Будхайян ще в VI столітті. 4. Богдана-Ігоря Антонича не можна називати поетом, замкнутим у власному і(р, рр)еальному світі, він завжди відгукувався на різні актуальні події. 5. У роки громадянської війни Хрестовоздвиженський монастир у Полтаві було оголошено притулком конт(р, рр)еволюції і у 1923 році зачинено.

28 Установіть відповідність.

1	корида	А	хоровий спів без інструментального супроводу
2	а капела	Б	розвиток по висхідній лінії, удосконалення в цьому процесі, перехід від нижчого до вищого, від простого до більш складного
3	прогрес	В	несприйнятливість організму до збудників інфекційних хвороб, до отруєння; стійкість організму проти зараження, отруєння
4	імунітет	Г	найпоширеніша форма бою биків, традиційне іспанське видовище, що практикується також і в деяких інших країнах
		Г	музичний інструмент

29 Запишіть по п'ять власних назв іншомовного походження з подвоєними буквами: а) географічних назв; б) жіночих імен; в) чоловічих імен.

У загальних іншомовних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж (дж), р** пишеться **и**. Це правило так званої «дев'ятки».

Увага! За буквою **и** має стояти буква, що позначає приголосний (крім **й**). Наприклад: бензин, директор, жирафа, оптика, ритм, синоптик, чипси, шифр.

Дев'ять приголосних («дев'ятку») можна запам'ятати, вивчивши таке речення:

Де ти з'їси цю чашу жиру?

Букву **І** в загальних назвах пишемо:

- на початку слова (*інженер, іподром, історія*);
- перед голосними та **й** (*діалог, зодіак, ієрогліф, сценарій*);
- після букв, що не входять у «дев'ятку» (*бізнес, епізод, мінімум, універсам*).

30 1. Запишіть подані слова, розкриваючи дужки.

(І, И)мідж, роум(і, и)нг, каст(і, и)нг, тр(і, и)лер, р(і, и)мейк, с(і, и)квел, дж(і, и)нси, б(і, и)гборд, коп(і, и)райтер, пр(і, и)нтер, б(і, и)льд-редактор.

2. З'ясуйте значення незрозумілих для вас слів. Складіть речення з виділеними словами.

31 Доберіть українські відповідники до поданих слів. Запишіть утворені пари слів.

Зразок. Тинейджер — підліток.

Бос, дизайн, сервіс, офіс, ексклюзивний, шампін'йон, дебошир, престиж.

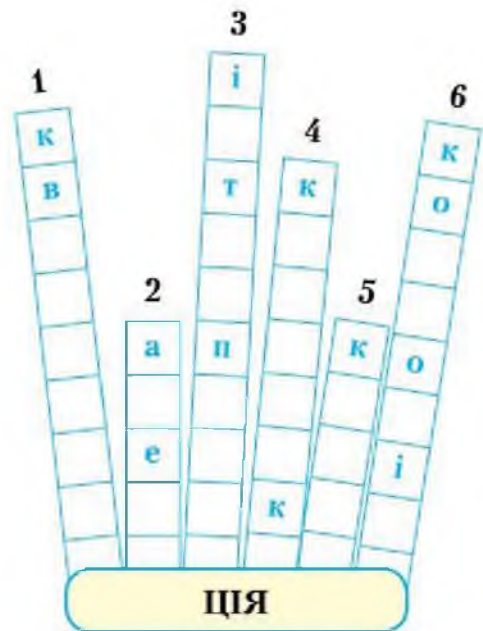
32 Утворіть від поданих власних назв прикметники. Запишіть пари слів за зразком.

Зразок. Мадрид — мадридський.

Палестина, Африка, Сицилія, Париж, Єгипет, Чилі, Лейпциг.

33 Розв'яжіть у зошиті головоломку. Складіть і запишіть речення із трьома словами-відгадками (*на вибір*).

1. Рівень спеціальних знань і практичних навичок, який дозволяє працівникові виконувати роботу певного ступеня складності.
2. Одна з форм оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах до суду вищої інстанції, що має право переглядати справу.
3. Розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення.
4. Обмін інформацією, спілкування.
5. виправлення чого-небудь, наприклад, зору за допомогою окулярів.
6. Зміцнення, укріплення чого-небудь; об'єднання, згуртування когось.

М'який знак у словах іншомовного походження пишеться після приголосних **д, т, з, с, л, н** перед **я, ю, є, ї, йо**: *ательє, Льюїс, мільйон, Ньютон, Редьярд*.

Апостроф у словах іншомовного походження пишеться після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р** перед **я, ю, є, ї**: *В'єтнам, комп'ютер, кур'єр, об'єктив, П'єр, Х'юстон*.

34

Прочитайте речення. Згрупуйте і запишіть за зразком слова іншомовного походження, вставляючи, де потрібно, замість крапок апостроф чи м'який знак.

Зразок. Слова іншомовного походження з м'яким знаком: *ательє*, ...
Слова іншомовного походження з апострофом: *П'єр*, ...

1. Людей міл.ярди, і міл.ярди слів, а ти їх маєш вимовити вперше! (*Л. Костенко*). 2. Іван Малкович в інтерв'ю розповів, що його дід по материній лінії врятував Івана Франка від голодної смерті після коломийської тюрми. 3. Англійський поет Джон Кітс недолюбливав Н.ютона, бо той пояснив причину появи на небі веселки, знищив зачарування цим явищем і таємничість. 4. А хмари в містах нагадують д.юни, що збуджують бурі у тиші пустель (*О. Ткачинський*). 5. Тривожно-напружений світ нашої сучасності в поезії Ліни Костенко позначений печаттю неповторних н.юансів щоденності (*І. Дзюба*). 6. Кан.йон плете строкаті візерунки, стару фортецю бачу вдалині... (*Ю. Цюрик*). 7. Остроградський зробив фантастичну кар.єру від полтавського гімназиста до блискучого паризького математика — сучасника Лапласа, Фур.є, Конні та інших геніїв (*В. Скуратівський*). 8. Термін «рів.єра» тепер застосовують до будь-якої прибережної області, популярної серед туристів, особливо в теплих краях. 9. Бійці привели якогось загадкового суб.єкта, не то військового, не то цивільного (*О. Гончар*). 10. П.ємонт був тим регіоном Італії, звідки почалося визволення країни від чужинців й об.єднання італійських земель.

35

1. Проаналізуйте іншомовні назви міст, про які йдеться в книжці Ю. Андруховича «Лексикон інтимних міст». Запишіть ці назви українською мовою.

Brussels, Vilnius, Dusseldorf, Lausanne, Passau, Ravenna, Tallinn, Philadelphia, Barcelona, Essen, Lisbon, Stuttgart

2. Чому, на вашу думку, важливо бачити, як власні назви іншомовного походження пишуть мовою оригіналу?

36

1. Прочитайте текст. Випишіть з нього слова іншомовного походження. З'ясуйте за словником, з якої мови вони запозичені та що означають.

Солодкий дим вітчизни...

Вислів походить з поеми Гомера «Одіссея». Одіссеї потрапив на острів німфи Каліпсо, яка хоче, щоб він залишився з нею. Але мандрівник рішуче відмовляється:

Одіссеї же невтішно
прагне узріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм.

(Переклад Бориса Тена)

Цей образ був поширений в античній літературі. Він трапляється у «Понтійських посланнях» Овідія, у творах Вергілія. Античну традицію продовжили Г. Державін, О. Грибоедов.

Зв'язок із давньою культурою виявляємо й у творчості Лесі Українки. Саме вона дала нове життя цьому крилатому вислову, переклавши його українською мовою. У поезії «Дим» читаємо:

«Для нас у ріднім краю навіть дим
Солодкий та коханий...» Без ушину
Я думала собі оці слова,
Простуючи в країну італьянську...

Такі настрої й почуття були в Лесі Українки, коли вона подорожувала Італією і згадувала рідні українські пейзажі. Про «солодкий дим вітчизни» згадуємо, повертаючись після тривалих мандрів додому.

2. Запишіть за сучасним правописом прикметник, що вжитий Лесею Українкою в застарілій формі.

«Проект: від задуму до втілення»

37

Виконайте проект-дослідження.

1. Прочитайте висловлювання підлітків про те, що означає для них поняття «незалежність». Яку з відповідей ви підтримуєте, а яку — ні? Поясніть, чому.

Моя маленька незалежність

Валентина Федорейко, 14 років, художниця

Для мене незалежність — це водночас величезні можливості та велика відповідальність. Це нагода щось змінити, але при цьому не помилитися. Незалежність не асоціюється з числом, яке позначає вік людини або її статус... Незалежність — це почуття, які формуєш самостійно; дії, які виконуєш за власним бажанням; рішення, які приймаєш, тому що ти так вважаєш за потрібне.

Незалежність країни — це можливість мати достатньо сили, щоб діяти, спираючись на власні принципи й потреби. Україні незалежність далася дуже важко: війни, революції... І ось вона, наша незалежність, у наших руках. Мені здається, що на цьому етапі всім нам потрібно зрозуміти, чого ми прагнемо, обрати необхідну траєкторію і рухатися вперед. Важливо пам'ятати, що відповідальність і право вирішувати є в кожного з нас! Не лише в масштабах країни, а й роботи, родини. Було б непогано, якщо б ми почали будувати свою справжню незалежність саме звідти...

Тетяна Литвиненко, 11 років, піаністка

Незалежність — це коли людина вільна. Вона не залежить від іншої людини, від куріння, від алкоголю. Вона може робити все, що захоче. Може посидіти із сім'єю, а не йти в бар... чи навпаки. Наприклад, зараз я незалежна

від телефону, а колись уже відчувала цю залежність. Я практично незалежна від людей. Натомість залежна від музики, тому що вона мені допомагає, коли цього не можуть зробити люди. Але це гарна залежність.

А незалежність України... мені складно відповісти на це запитання, але я точно завжди знатиму, звідки я родом.

Богдан Шинкарук, 17 років, програміст

Незалежність для мене — це насамперед незалежність фінансова. І, по-моєму, це найголовніша незалежність. Ну, якщо в тебе є гроші, то ти маєш змогу в будь-який момент без наслідків ігнорувати (майже) будь-кого, і тобі від цього не буде «ні гаряче ні холодняче». А це насправді дуже тішить самолюбство: підсвідомо, але тішить. Як на мене, це найголовніше.

Щодо незалежності України... Де-юре ми незалежні з 1991 року, де-факто — ніколи не були й найближчим часом, на мою думку, не будемо. Утім, кого це хвилює? Більшість країн у цьому світі тим чи іншим боком позбавлені фактичного суверенітету, і нічого, люди живуть...

Людмила Дацюк, 14 років, поетеса

У кожної людини, як і в кожній країні, має бути право на самоствердження, свободу слова та думки. Зокрема, у нашій країні потрібно навчитися заробляти гроші за рахунок своїх ресурсів і сил, щоб забезпечити собі фінансову незалежність. Але ж усе одно ми всі залежимо від чогось, тому, на мою думку, цілковита незалежність означає відсутність власне життя як такого.

Євген Рябокін, 11 років, програміст

Країна незалежна, коли вона не потребує постійної підтримки й може себе захистити. Ще так можна сказати про людину, коли вона не сидить у когось на шиї або не наркоман / курець etc. Поза сумнівом, можна навести ще дуже багато прикладів, але, на мою думку, найголовніші я назвав.

Я народився в незалежній Україні, й для мене це природно. Я не застав розвалу СРСР і не дуже розумію, що він означав для людей, які жили за тих часів. Я б хотів, щоб Україна й надалі залишалася країною самостійною. І ще: нехай життя українців буде кращим.

Дарина Обшанська, 16 років, студентка

Для мене незалежність — це свобода, право вирішувати все на власний розсуд, непохитність у прийнятті рішень, сміливість визнавати помилки, самостійність у всьому — думках, судженнях.

Незалежність для України — це реальний шанс поставити країну на ноги, заявити про те, що ми є, розповісти про нашу мову, культуру, традиції.

Більшість українців мріють щось покращити в країні, а незалежність справді підштовхнула нас до реальних вчинків.

Раніше, коли запитували, де розташована Україна, відповідали, що «десь у Росії чи біля Росії». Та й наші досягнення (спортивні, наукові тощо) приписували СРСР. Але тепер Україна заявила про себе, і про нас знають у всьому світі (і я вважаю, що відбулося це не лише через Чорнобильську аварію, Євромайдан, решту революцій, війну...). Нас не лише знають, але поки що й довіряють. Наприклад, у 2012 році в Україні відбувся Чемпіонат Європи з футболу, у 2017 році має пройти Євробачення. А в період 2017–2019 років у нашій країні планують провести три Європейських чемпіонати з го (це одне з моїх захоплень), завдяки чому ця гра набуде в Україні більшої популярності (За матеріалами сайту <http://womo.com.ua/>).

2. Об'єднайтеся в групи. Випишіть слова іншомовного походження. З'ясуйте їх значення (за допомогою словників чи Інтернету) та мову, з якої вони запозичені. Про що свідчать уживані в мові підлітків іншомовні слова?

3. Згрупуйте виписані слова за відповідними орфограмами.

Зразок

Букви <i>u</i> та <i>i</i> в словах іншомовного походження	М'який знак у словах іншомовного походження	Дефіс у словах іншомовного походження
<i>традиція</i>	<i>популярність</i>	<i>де-юре</i>
...	...	...

4. Складіть асоціативний ряд слів до поняття «незалежність», використавши метод групування (один з варіантів, як це робити, подано нижче).

5. Підготуйте власне висловлювання про поняття незалежності, уживаючи (де це доречно й доцільно) слова іншомовного походження.

**ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТЕМИ
«ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У ВОСЬМОМУ КЛАСІ»**

38 Виконайте тестові завдання.

- Простий підмет є в реченні
  - Тисячі зірок дивилися з неба.
  - Кожний літр молока й центнер хліба — нелегка людська праця.
  - Життя прожити — не поле перейти.
  - Котрась із дівчат заспівала улюблену пісню.
  - У туристичну подорож поїхали двоє друзів.
- Складений підмет є в реченні
  - Давидів Брід — старовинне село на Херсонщині.
  - Бути визволителем — це шляхетно.
  - Журавлине «кру-кру» несе і сум, і тугу, і любов.
  - Коли б усі одурені прозріли, коли б усі убиті ожили.
  - «Кайдашева сім'я» — твір Івана Нечуя -Левицького.
- У реченні *Починаймо, шановні дев'ятикласники, урок «Основи критичного мислення»* роль простого присудка виконує
  - дієслово умовного способу
  - фразеологізм
  - дієслово наказового способу
  - дієслово теперішнього часу дійсного способу
  - дієслово майбутнього часу
- Дієслово у формі інфінітива може виконувати роль
  - тільки частини складеного дієслівного присудка
  - тільки додатка й обставини
  - тільки означення та додатка
  - частини складеного дієслівного присудка, додатка, означення, обставини
  - тільки обставини й означення
- Складений іменний присудок є в реченні
  - Моя сестра буде піаністка.
  - Сніг припинив падати пополудні.
  - Я починаю розуміти основи органічної хімії.
  - Без Інтернету не можу уявити сучасного життя.
  - Я буду крізь сльози сміятись.
- В іменному складеному присудку замість пропущеного дієслова-зв'язки тире не ставиться, коли
  - підмет та іменна частина присудка — іменники в Н. в.
  - перед іменною частиною присудка стоять *це, то, це є, ось, це означає*
  - підмет та іменна частина присудка — числівники
  - іменна частина присудка стоїть перед підметом
  - підмет, присудок, обидва головні члени — інфінітиви
- Тире правильно вжите в реченні
  - Вона — у теплому зимовому одязі.
  - Незрівнянна — у весняному сонці долина золотава.

- В** Дев'ять і п'ять — чотирнадцять.
Г Стіни — білі-пребілі, і натоплена — піч.
Г Грім — травневий.
- 8.** Уточнювальний член речення є в реченні
А Та, може, світ тому я полюбив, що Україна є у цьому світі.
Б Думка шугнула в Україну, в тихий зелений куточок пад сріблястою Сулою.
В Ніщо людське не чуже мені: смагляві дні і ночі чорноброві, і сон гаїв, і гук новобудови, і перший промінь у твоїм вікні.
Г Маленька червона стежка заблищала далеко на морі під самим місяцем.
Г Річки, схованої в берегах, ще не видно.
- 9.** Відокремлені означення є в реченні
А Хата хоч маленька, та чепурна, біла.
Б За хворостяними тинами, у веснянкуватих вишняках, то сумують, то веселіють біленькі й блакитняві хати.
В Дівчина була невелика на зріст, але рівна, гнучка, довгобрана, повновида.
Г Тихі конвалії, ніжні і білі, вже не розплющать срібних повік.
Г Фразеологізми, або стійкі вислови, вивчає фразеологія.
- 10.** Відокремлений додаток є в реченні
А Я хочу встати вранці, на зорі.
Б За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив.
В Людина високогуманна, щира й добра, сам непоганий художник, Сошенко з величезним довір'ям і піклуванням ставився до Шевченка.
Г Андрій, Данилів син, звичайним став шевцем.
Г Гнаний вітром, вогонь охопив усю територію.
- 11.** Відокремлена обставина є в реченні
А Довге життя випало Дорошенчисі, або Чабанисі, як частіше називають її.
Б Куди ж душа між буднями кочує, марнуючи відпущений їй час?
В Осіннє небо дивиться на Львів — шляхетних мурів профіль старовинний.
Г А на Катерину, на дитя своє єдине, тільки поглядає.
Г Вони мені подарували картину, навіть з авторським підписом.
- 12.** Вставне слово є в реченні
А Видно місто, далі поле у моєму вікні.
Б Диво дивнеє на світі з тим серцем буває!
В Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не світилося.
Г Вітру на морі не було, проте клекотав сильний прибій.
Г Кажуть, що весна буде ранньою.

39

1. Запишіть текст. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Знайдіть у тексті іншомовні слова.

Усе життя Петра Дорошенка зіткане з моментів величних, гірких, трагічних, часом дивовижних. Воно від початку до кінця було підпорядковане завданням зібрати докупи українські землі, визволити Україну, зробити її незалежною, самостійною державою. На той час цей намір не міг сповнитися. Ледве гетьманові вдавалося неймовірними зусиллями нейтралізувати якусь одну силу (шляхетсько-польську, російсько-самодержавну, турецько-татарську), як втручалися дві інші.

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА (Повторення та поглиблення)

§ 5. Пряма і непряма мова. Розділові знаки

Чужа мова — це введені в текст висловлені думки конкретної особи. Чужу мову передають реченнями з прямою, непрямою, невласне прямою мовою, а також за допомогою цитат і діалогів.

40

1. Прочитайте текст. Якими засобами відтворено в ньому чужу мову?

Д. Яворницький

Скрипнула хвіртка. У двір історичного музею ввійшли дві немолоді жінки. «От не пощастило! За стільки років приїхали в музей, а він, як на те, вихідний. Може, ви, дідуся, якось тишком-нишком провели б нас?» — сказала одна з жінок, дивлячись на літнього чоловіка, що сидів на стільці біля ганку. Скромно одягнений, з ціпком у руках, сивовусий і в шапці, він був схожий на сторожа.

Друга жінка в цей час дістала гаманця, пошукала в ньому й витягла гроші.

— Візьміть, дідуся.

— Що це?

— Вам на чай, візьміть.

Дмитро Іванович, приховуючи усмішку, сказав: «Та я ще ж нічого для вас не зробив, а ви вже й на чай. Це вже там, пізніше... Ну, ходімо зі мною, поведу вже вас у музей».

Гості зраділи й пішли слідом за «дідом».

Дві години водив їх чоловік, давав пояснення цікаво, дохідливо й з жартами.

— А звідки ви все це знаєте?

— Та давненько тут служу: наслухався, надивився та й запам'ятав собі, що воно й до чого.

— Добре ви пояснюєте, все у вас до ладу. А скажіть — це ж тут працює професор Яворницький?

— Тут.

— А як би це його побачити? Він буває в музеї?

— Щодня буває. Ось він перед вами й зараз, — відповів директор музею, академік Дмитро Іванович Яворницький (За І. Шаповалом).

2. Чому діалог називають різновидом прямої мови? У чому полягає різниця між діалогом і прямою мовою?

Пряма мова — це відтворене чуже висловлювання, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості. Пряму мову супроводжують слова автора, з яких стає відомо, кому належить думка, за яких обставин і як вона була висловлена: «*Не кидайсь хлібом, він святий!*» — в суворості ласкавій, *бувало, каже дід старий малечі кучерявій* (М. Рильський).

Непряма мова — це чуже висловлювання, у якому не відтворено його лексичних, синтаксичних особливостей, емоційного забарвлення, а збережено лише зміст. Непряма мова оформлюється як частина складного або простого речення: *Друзі попросили, щоб я заспівав ще. Друзі попросили мене заспівати ще.*

1. Прочитайте замальовку з життя сучасного письменника С. Жадана, розподіливши між собою ролі автора, письменника, слухачів. Визначте, які речення належать до прямої мови, а які — до непрямої. Запишіть речення з прямою мовою.

Наступник

Нещодавно Сергій Жадан виступав у Лисичанську. У якийсь момент запитав у людей: «Коли у вас тут востаннє були українські письменники?» «Останнім українським письменником, який тут виступав, був Сосюра», — відповів поетові хтось із слухачів.

Сергій усміхнувся й сказав, що, безперечно, вважає себе наступником Сосюри.

Щоправда, одразу додав: «Якщо говорити серйозно, то, знову ж таки, мені не дуже подобається слово *наступник*, більше до вподоби слово *учень*. Я завжди любив учитися. Що більше в людини вчителів, то більше в неї шансів вирости не останнім дурнем».

А ще письменник сказав, що він — учень багатьох авторів, яких читав і читає: є чимало поетів, які мають для нього велике значення, у яких він чогось навчився, щось позичив. І за це він їм дуже вдячний. «Поетам? Чому ж тільки їм? — запитала дівчина з першого ряду. — Ви ж і прозу пишете». «Так, більше поетам, — швидко відреагував Сергій і, помовчавши, завершив: — Бо проза — це зовсім інша історія...» (За С. Жаданом).

2. Які особливості висловлювань поета та його співрозмовників зберігає пряма мова? Що, на вашу думку, не може відтворити непряма мова?
3. Пригадайте, що вам відомо про письменника С. Жадана. Складіть усну розповідь про нього, використовуючи пряму та непряму мову.

42

1. Прочитайте текст. Перекажіть його, використовуючи речення з непрямою мовою письмово.

Коріння родового дерева нашого народу сягає глибоко в землю. На цій землі український народ живе споконвіку. Я запитую: «Що в тому корінні?» І чую мудру відповідь: «Пам'ять народу, його історія, його минуле».

Знову запитую: «А якщо коріння відтяти, чи зможе такий народ існувати, чи буде він узагалі народом?»

Досвід людства запевняє: «Ні. Народ без минулого, без пам'яті, без історії — не народ. Це вже просто населення, це люди, у яких немає нічого свого. Такий народ легко поневолити як фізично, так і духовно — він не зможе себе боронити. Цих людей легко зробити рабами, особливо рабами духовними, — нав'язати їм чужу мову, чужі пісні, чужих богів, чужі звичаї, чужий одяг» (За Л. Іванниковою).

2. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

43

1. Розгляньте фото. Прочитайте матеріали з Інтернету про фестиваль «Країна мрій». Виберіть із тексту вправі висловлення, яким можна підписати фото.

Пост в одній із соцмереж про враження від фестивалю «Країна мрій»

Усе навколо наповнено піснями, танцями, багатолюдним гомоном. Адже Купальські народні гуляння саме тут стають насправді дуже яскравими і, як того вимагають традиції, веселими та магічними!

Є тут і вулиця майстрів народних ремесел (можна купити ВСЕ!), і навчальні майданчики танців і пісень XV–XVIII ст. (можна навчитись УСЬОГО!), і дитячі ігри, і коло козацьких забав. Усе це можна було бачити на власні очі!

Відомі письменники, просто море цікавих людей у національному вбранні — це справжнє свято! :)

Багато сцен, на яких виступають етноколективи з різних куточків України та дружніх країн! Тут можна почути татарські мотиви, угорські та польські мелодії, гуцульські наспіви та східноукраїнський етнорок! Завдяки автору ідеї та організатору Олегові Скрипці (лідер гурту «ВВ») свято кожного разу стає багатолюднішим та яскравішим! Слава Україні!!!

Коментарі до посту

Еля. Я отримую дуже велике задоволення! Я живу в цьому святі й розквітаю!!!

Олег Х. Наступного року будемо там обов'язково!!!

Гелена. Це неперевершені відчуття та почуття... Можете повірити на слово... :) Відчуваєш на дотик Україну! :)

Сорока. Зворушують діти від 0 до 10 у вишиванках! :) У нас є майбутнє!!! :)

Руся. Супер! Ти молодець, що там буваєш. Це відродження традицій, заздрю вам, киянам. :))) Трішечки.

Борис. Класно. Що ж завадило мені приїхати туди?.. А пісня твоя на сайті... Ще раз переконаєшся в поетичності й музичності української мови.

2. Проаналізуйте мову коментарів користувачів мережі Інтернет. Запишіть свої міркування щодо вікових особливостей мови інтернет-друзів. Використайте речення з прямою та непрямою мовою.

Розділові знаки в реченні з прямою мовою

Пряму мову беруть з обох боків у лапки. Пряма мова може складатися з частин речення, одного речення, кількох речень. Стосовно слів автора вона займає різні позиції.

Умовні позначення:

П — пряма мова, що пишеться з великої літери;

п — пряма мова, що пишеться з малої літери;

А — слова автора, що пишуться з великої літери;

а — слова автора, що пишуться з малої літери.

Пряма мова стоїть після слів автора

А: «**П**».

Правду каже прислів'я: «Без верби та калини нема України».

А: «**П!**»

А: «**П?**»

А: «**П...**»

Пряма мова стоїть перед словами автора

«**П**», — **а**.

«Людина приходиться у світ один раз і має залишити про себе добрий спомин на землі», — навчав нас завжди бабуся.

«**П!**» — **а**.

«**П?**» — **а**.

«**П...**» — **а**.

Пряма мова стоїть усередині слів автора

А: «**П**», — **а**.

Я сказала: «Я згодна, тату, поїхати на дачу», — і побігла за рюкзаком.

А: «**П!**» — **а**.

А: «**П?**» — **а**.

А: «**П...**» — **а**.

Слова автора розривають пряму мову

«**П**, — **а**, — **п**».

«Ні, — миттєво зрозумів Андрій, — у такий спосіб пожежі не загасити, тут техніка потрібна».

«**П...** — **а**, — **п**».

«**П**, — **а**, — **п!**»

«**П**, — **а**, — **п?**»

«**П**, — **а**, — **п...**»

Слова автора розривають пряму мову, яка складається з кількох речень

«**П**, — **а**. — **П**».

«Нема чого ходити тут... — бурмоче дід. —

«**П!** — **а**. — **П**».

Щойно грядки прополов».

«**П?** — **а**. — **П**».

«**П...** — **а**. — **П**».

«**П(!?)**, — **а:** — **П**».

«Чи бачили таке? — сказав батько і, помовчавши, додав: — Готовий фахівець, одним словом».

сказав   додав

44

1. Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

Наші предки очима іноземців

П'єр Шевальє у своїй книжці «Історія війни козаків проти Польщі» пише: «Мешканці України, які сьогодні всі називають себе козаками, мають гарну поставу, бадьорі, міцні, спритні до всякої роботи, щедрі. Дуже волелюбні, певтомні, сміливі... Мова козаків дуже ніжна й сповнена пестливих висловів і надзвичайно витончених зворотів».

«Українські жінки дуже гарні, навіть по селах. Особливо приємно звучить українська мова в їхніх устах. Пісні й танці українок зворушливіші, ніж пісні й танці польських жінок. Під час свят і в неділю дівчата прикрашають себе віночками з духмяних трав», — повідомляв французький мемуарист XVII століття Божо Далерак, що тринадцять років служив при польському королівському дворі.

«Вони кмітливі й проникливі, дотепні й надзвичайно щедрі, — стверджував французький інженер Гійом де Боплан в «Описі України» і додавав, описуючи українців: — Вони високі на зріст, виправні, енергійні, люблять ходити в гарному одязі...» (За Ю. Міщком і С. Плохєм).

2. Які риси наших предків, описані в тексті, притаманні сучасним українцям?

Стиль і синтаксис

45

Прочитайте текст. Розподіліть виділені курсивом дієслова та фразеологічні звороти за мовними стилями.

До складу слів автора входять дієслова, фразеологічні звороти на позначення мислення, мовлення: *говорить, каже, згадують, кричить, прошепотіла, попросив, закинув слівце, стверджують, заперечують, зазначив, подумалось, нагадали, жар-тую, додають, наголошують, підкинув хмизку у вогонь, вставив свої п'ять копійок, лепече, за словом у кишеню не поліз* тощо.

Перелічені слова та фразеологічні звороти мають різне стилістичне забарвлення. Одні з них уживають у науковому, офіційно-діловому стилях, інші притаманні невимушеній розмові, художньому стилеві.

46

Прочитайте текст. Перепишіть його, перетворивши висловлювання Г. Сковороди й О. Довженка на конструкції з прямою мовою. Розставте в перетвореному тексті розділові знаки.

Майбутнього не буває без знання минулого. Природа стає книгою й джерелом знання та самопізнання.

Головне — це пізнати себе самого — наголошував Г. Сковорода. Бо пізнавши себе, ти пізнаєш і Душу природи, а тим самим не тільки свої справжні якості (талант), а й справжнє покликання.

Практично тільки людина може помітити й оцінити сутність гармонії в природі. Але — людина духовна! Нерозвинута особистість не бачить величі навіть у небі. Як зауважував О. Довженко: ідуть двоє; один і в калюжі бачить зоряне небо, а другий і в небі бачить тільки калюжу: кожному своє (За П. Кононенком).

47

1. Прочитайте переклад інтернет-розмови учасників групи у Фейсбуці. Які засоби відтворення чужої мови використано в цьому тексті?

Іноземці про українську мову

Карлос, бухгалтер із Португалії, починає розмову: «Українська мова звучить на подив м'яко, притому що в ній є багато шиплячих звуків. Українська схожа на суміш іспанської та португальської — така ж м'якість, як в іспанській, і шиплячість, як у португальській. Вона така ж тягуча, як пісні боса нови. Мабуть, тому українці з легкістю вивчають португальську мову».

«А для мене українська мова звучить по-дитячому м'яко та наївно. Щоразу, як чую її, повертаюся в дитинство, коли я приїжджав у гості до моїх бабусі та дідуся: вони в мене родом з України, — відгукнувся *Раян, фінансист зі США*. — Так що інтуїтивно я розумію багато слів, адже ця мова в мене в крові».

Шанкар, програміст з Індії, сказав, що українська звучить дуже пристрасно та емоційно; що пісні дуже схожі на індійські; що мова українців дуже приємна на слух.

Петр, соціолог із Польщі, за словом у кишеню не поліз. За словами його бабусі, «якби з польської забрали кілька звуків, таких як «цо» і «пш», і змінили їх на гортанні, то отримали б українську». Звучить наша мова для Петра дуже весело — як суміш польської, білоруської та російської.

Йоган, програміст із Бельгії, вніс у розмову свою лепту: українська мова дуже жива і кваплива, начебто українці бояться не встигнути все розповісти. Мова виріє, сичить і піниться, як водоспад.

Дійшла черга і до *Волкана, продавця з Туреччини*: «Для мене українська мова звучить дуже м'яко. Коли чуєш тих самих людей, що говорять українською і російською, то здається, що спілкуючись українською, вони добріші. Виявляється, багато слів в українській запозичені з турецької. Я дуже здивувався, що в українській мові є слово «майдан».

Алі, бізнесмен із Кувейта, наостанок приголомшив усіх співрозмовників: «Українська мова звучить дуже войовничо і по-чоловічому. У ній відчувається живий ритм. Я порівняв би українську мову з літньою грозою: спочатку чується гуркіт грому, а потім тебе огортають теплі краплі води» (*За матеріалами інтернет-видання «Наш Киев.ua»*).

2. Запишіть, які характерні риси української мови зазначають іноземці.
3. З якими словами іноземців ви погоджуєтеся, а з якими — ні? Запишіть двома-трьома реченнями свою думку про українську мову.

Вчимося культури мови

48

- Прочитайте словосполучення. Виберіть з кожної пари словосполучень правильний варіант і складіть з ним речення.

1. Відноситися з розумінням — ставитися з розумінням. 2. Проводять міроприємства — проводять заходи. 3. Слідуючий розпорядок — такий розпорядок. 4. На протязі двох часів — протягом двох годин.

- 49** Повторіть орфограму «Спрощення в групах приголосних». Утворіть від поданих іменників прикметники. Запишіть їх. Поясніть правопис.

Якість, щастя, під'їзд, жалість, область, тиждень, хвастоці, радість, захист, честь, компост, антифашист, користь, аспірант, перехрестя, ненависть, пристрасть, турист.

- 50** Виконайте тестове завдання.

Спрощення приголосних відбувається як у вимові, так і на письмі в усіх словах рядка

- А** чес..ний, шіс..надцять, захис..ний
Б піз..ній, перехрес..ний, аванпос..ний
В доблес..ний, гіган..ський, ненавис..ний
Г учас..ник, студен..ський, шелес..нути
Ґ нецас..ливий, проїз..ний, ціліс..ний

- 51** Запишіть слова, знявши ризик й розкривши дужки.

(Г, г)анок, сиво/вусий, профе(сс, с)ор, ві(т, д)тяти, корі(ни, н)я, воле/любні, м(е, и)муари, не/буває, само/пізна(н, ни)я, сутні(с, сь)ть, особи(сь, с)тість, не/бачить, укра(і, ї)нці, на/справді, бу(хг, г)алтер, ро(с, з)починає, на/подив, (м', м)якість, ле(х, г)кістю, по/дитячому, на(і, ї)вно, що/разу, приї(ж, ждж)ав, фінанс(і, и)ст, інту(і, ї)тивно, пристра(с, ст)но, з(в', в)язки, с(и, е)крет, соц(и, і)олог, Поль(ш, щ)і, к(е, и)шеню, бли(сь, зь)ка, начеб/то, не/встигнути, Туре(ч, чч)ини, (на, в) Україну, по/чоловічому, с/початку, на/останок.

§ 6. Заміна прямої мови непрямою. Синонімічні конструкції

Речення з прямою мовою передбачають відтворення чужого висловлювання зі збереженням його лексики та синтаксичної будови. Речення з прямою мовою можна замінити синонімічним реченням з непрямою мовою. Непряма мова, зберігаючи зміст висловленої кимось думки, передає цей зміст різними синонімічними формами.

Для заміни прямої мови непрямою використовують:

1. Складне речення із сполучником **що**: *А хмари білили, і гомоніли сині потоки: «Справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю»* (Гр. Тютюнник). → *А хмари білили, і гомоніли сині потоки про те, що справедлива душа чарується небом, а чорна — смертю.*

2. Складне речення із сполучником **щоб**: *«Намалюйте мені оцю ніч, — каже до Берестецького Марися Павлівна. — Настрій оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх нам не видно»* (О. Гончар). → *Марися Павлівна попросила Берестецького, щоб він намалював їй оцю ніч, настрої оцей, і нічну музику неба, і птахів отих, що їх їм не видно.*

3. Складне речення із сполучником **чи**: «Мамо, — питаю, — то льони цвітуть?» (О. Гончар). → *Питаю в мами, чи то льони цвітуть.*

4. Складне речення із сполучником **хай (нехай)**: *Учитель порадив: «Усі збирайтесь о сьомій».* → *Учитель порадив, хай би всі збирались о сьомій.*

5. Складне речення із сполучниками **ніби, мов, немов, наче, неначе**: «Право на побачення треба заробити», — міркував Борис Савович (О. Гончар). → *Борис Савович міркував, ніби право на побачення треба заробити.*

6. Просте речення, ускладнене вставною конструкцією, що вказує на джерело повідомлення: *Газети повідомляють: «У цьому році очікується високий урожай збіжжя».* → *У цьому році, за повідомленням газет, очікується високий урожай збіжжя.*

7. Просте речення з поширеним додатком: *Мама йому строго наказала: «Не виходь до вуличних хлопчаків!»* (За В. Винниченком). → *Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопчаків.*

52 Запишіть речення, замінивши їх різними видами речень з непрямою мовою.

1. Командир американської ракети-носія «Колумбія» Кевін Кригель сказав про першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка: «Нам пощастило мати в екіпажі такого досвідченого пілота» (*Із кн. «Я пізнаю світ»*). 2. За народними піснями, парубок, захоплюючись дівчиною, порівнює її з панною, на що вона з гідністю відповідає: «А я не панна — я господиня, в мене полотен повная скриня» (*Л. Орел*). 3. «Мамо, кавуни доспівають восени. А як розріжеш, то пахнуть весною!» — так казав малий Тересь, коли вони обідали кавуном із чорним хлібом, сидячи на стерні під копою пшениці (*Т. Масенко*). 4. Годилося б запам'ятати слова Бориса Олійника: «Істинно, люди: живемо не хлібом єдиним. Істинно так, коли маємо хліб на столі» (*В. Скуратівський*). 5. Згадаймо слова письменника Джералда Даррела: «Пам'ятайте, що в рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом з ними населяють планету» (*А. Давидов*).

53 1. Прочитайте текст. Напишіть переказ тексту, використовуючи конструкції з прямою і непрямою мовою.

У ніч на Андрія: колись і сьогодні

Ніч на Андрія — одна з найтаємничіших у році. Підтримати традиції і водночас вдихнути в них дух сучасності вирішила закарпатська молодь.

Натхненниця вечорниць Мирослава каже: «Усі обряди, переспіви — винятково фольклорний матеріал. Про все дівчата та хлопці дізналися від бабусь і мам. Частково допоміг Інтернет».

Дівчат цікавили відомості про майбутнього коханого: його зовнішність, характер і навіть статки. Ворожили дівчата і на свою долю: чи буде вона солодкою, звичайною, а чи гіркою.

Десятикласниця Софія міркує: «Іноді кажуть, що народні традиції не важливі, не актуальні, не є форматом. А нам під час вечорниць дуже весело, бавимось без випивки, без стимуляторів і з якісною українською музикою. Лишень глянути один на одного у вишиванках — це насолода».

Цікаві вечорниці не лише для дівчат, а й для хлопців. Тут вони всі дуже вправні — перетягують канат, придумують інші забави, традиційно бешкетують.

М. Пимоненко. Святочне ворожіння. 1888 р.

Сучасні забави.
Фото Й. Марухняка

«Мені подобається атмосфера вечорниць і те, що тут можна гарно забавитись без алкоголю. А ще подивіться, скільки тут красивих дівчат! Ніч на Андрія для мене — це можливість повеселитися з друзями. І добре, що тут немає Інтернету», — розповів майбутній випускник школи Андрій (За матеріалами сайту <http://vgolos.com.ua>).

«Інтернет-помічник»

2. Знайдіть в Інтернеті інформацію про стародавні андріївські замовляння. Презентуйте їх (1–2), передаючи пряму мову замовлянь як непряму.
3. Розгляньте репродукцію картини М. Пимоненка та сучасні фото. Підготуйте розповідь про те, важливо чи ні зберігати традиції наших пращурів.

54 Складіть і запишіть вісім–десять складних речень з непрямою мовою, використавши сполучники *що, щоб, чи, мов, немов, наче, неначе, хай, нехай, ніби*.

55 1. Запишіть подані вислови в різних варіантах за зразком.

Зразок.

«Родина — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини», — стверджував дослідник В. Підпригора.

Дослідник В. Підпригора стверджував, що родина — це основне мікросередовище, яке формує характер, вдачу людини...

Родина, за твердженням дослідника В. Підпригори, — це основне мікросередовище, що формує характер, вдачу людини.

Психолог Вільям Штерн каже: «Вирішальним у характері є не певні риси, їхня сила, а те, як ці риси поєднані, що людина вважає головним».

«Сила характеру, — каже Костянтин Ушинський, — без огляду на те, який він є, — скарб, нічим не замінний. Але ця сила сліпа. Вона однаково готова руйнувати й творити залежно від спрямування її».

2. Поміркуйте вголос, що позитивного і негативного є у вашому характері. Використовуйте при цьому конструкції з непрямою мовою на зразок: *мама каже, що; тато помічає, ніби; друзі стверджують, наче...*

56

Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімося!». Які помилки ви зауважили?

У

Зразок. *Настав день Святого Валентина. У ці дні ми любили ходити по лісу та збирати гриби.* — 1. У назві свята слово «день» потрібно писати з великої літери, а «святого» — з малої. 2. Згадане свято триває один день, тому в другому реченні неправильно вжито форму множини іменника та займенника. 3. Замість русизму — «збирати» треба вжити український відповідник «збирати». 4. У лютому грибів у лісі немає.

1. Навіть у бактерій та грибків є свої проблеми та бажання їх вирішити. Саме тому ми й існуємо. 2. У школі я пройшла наче 2-у світову війну. 3. Маруся Ч. піднімала бойовий дух солдатів, які від'їжджали на фронт. 4. Стокнувшись з чимось дуже тяжким і здолавши цю преграду відчуваємо себе набагато краще. 5. Отже, підводячи ітоги, можна зробити висновок. 6. Став міністром міської ради. 7. Мойсей вів народ через постелю.

З

Невласне пряма мова — це спосіб відтворення чужої мови, який використовують у художньому стилі, коли письменник ніби перевтілюється у свого героя, говорить його вустами: *Он йде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій свитці. Андрій не бачить її обличчя, але знає, що в неї спущені додолу очі й затиснені губи. Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо з пучок, проте й для нас є місце в церкві. Коло неї Гафійка. Наче молода щепка з панського саду* (М. Коцюбинський).

57

1. Перепишіть текст. Підкресліть речення з невластне прямою мовою.

У Китаї створили музей світової сучасної кераміки. Різні павільйони демонструють мистецтво кераміки двадцяти однієї країни світу.

Нещодавно до них приєдналася й Україна. Поки що в китайському музеї виставлені роботи лише п'яти українських майстрів: Ю. Мусатова, М. Бережненко, Л. Портнової, А. Кириченка, Н. Зубань. Вони мають змогу порівняти рівень своєї майстерності з роботами світових керамістів, розповісти про найдревніші гончарські династії в Україні.

Поміркуймо про потужну українську школу кераміки зі своєю тривалою історією, з традиціями, зі своєю філософією. Є ж бо славетний музей-заповідник в Опішному. Місцеві екскурсоводи захоплено розповідають про галерею монументальних і садово-паркових глиняних скульптур. Як музика звучать їхні розповіді!

Українським керамістам, справді, є що показати. Вони *створять красу — як для щоденного побуту, так і для музеїв та виставок. Без цього жити не можемо!*

У музеї с. Опішне на Полтавщині

2. Розгляньте фото керамічних виробів сучасних українських митців. Що в них спільного з гончарними виробами трипільців, про особливості яких ви дізналися свого часу на уроках історії? Складіть усно про це невелику розповідь, увівши до неї речення з невластиво прямою мовою.

Фрагменти експозиції музею української кераміки в китайському місті Фупін.
Фото А. Кириченка

58

Прочитайте українські прислів'я. Опишіть ситуацію з власного досвіду кількома реченнями, використавши наведені прислів'я (на вибір) як невластиво пряму мову.

Зразок. *Домашніх завдань на вихідні дні дуже багато. Але очі бояться, а руки роблять.*

1. Очі бояться, а руки роблять. 2. Хоч не красне, але власне. 3. Хоч і молодий ще, а старечий розум має. 4. Хоч йому кіл на голові теши! 5. Хоч близько, та слизько. 6. Хоч і малий лужок, а господарю дав сіна стіжок.

Добірні зерна мови

59

1. Прочитайте текст. Знайдіть речення з прямою і непрямою мовою. Перебудуйте пряму мову в непряму і навпаки. Запишіть нові варіанти речень.

Перші (другі, треті) півні співають — вислови на позначення часу.

Півень — істота в народній творчості популярна. Люди здавна зауважили, що за співом цього птаха можна орієнтуватися в часі. Це такий собі годинник, доволі точний, хоч хвилини півні й не відлічують. Українська міфологія каже, що півня ще називають *будимир*.

Часи змінилися, і тепер ніхто не визначає час за співом півня. Переважно ми знаємо про **третіх півнів** зі слів Тараса Шевченка: «Ще **треті півні не співали**, ніхто ніде не гомонів...» І далеко не всі можуть сказати, який це час. Лише дехто здогадується, що це дуже рано, удосвіта, коли ще не прокинулися всі люди.

А що ж означають **перші** та **другі півні**? Перші півні співають о десятій годині вечора. Другі півні — опівночі. А ранковий спів півня, який так гарно вітає народження нового дня, то — **треті півні**. Такий собі курячий годинник!

Коли ж хтось дуже рано лягає спати, про нього кажуть, що він з *курми пішов спати*. Це тому, що кури ще завидна вмощуються на сідало. А коли когось годі добудитися вранці, то йому дорікають: «*І півень не міг тебе розбудити!*»

2. Пригадайте назви фольклорних і літературних творів, у яких згадується півень. Стисло перекажіть сюжет одного з цих творів.

60

1. Пригадайте орфограму «Вживання м'якого знака». Виконайте тестове завдання.

М'який знак пишеться в усіх словах рядка

А хар..ківський, плач..те, рибал..ський, сторон..ці

Б кан..йон, ковз..кий, мал..ва, локал..ний

В чигирин..ський, на сопіл..ці, ріж..те, лазур..ю

Г перевір..те, пан..ство, т..мянний, кін..чик

Ґ вигул..кнути, конс..ерж, зат..марений, ц..кувати

2. Доберіть і запишіть двадцять слів з орфограмою «Вживання м'якого знака».

61

- Запишіть слова, знявши риску й розкривши дужки.

Ракета/носій, косм(а, о)навт, Укра(і, ї)на, по(сч, щ)астило, ек(и, і)шаж, досві(дч, ч)ений, запа(м'я, мья, мя)тати, письме(н, ни)к, д(и, е)путат, нас(и, е)ляють планету, най/таємнич(и, і)ший, на(д, т)хне(ни, н)иця, (і, І)нтернет, соло(т, д)ка, вес(и, е)ло, ст(е, и)мулятор, які(сн, стн)а, україн(с, сь)ка, виш(е, и)ванка, пр(и, е)думують, б(и, е)шкетують, к(и, е)раміка, тр(е, и)валою, на/жаль, не/що/давно, (пя, п'я)ть, за/звичай, сли(з, зь)ко, справ(е, и)длива, о/пів/ночі, у/досвіта, народж(ни, ен, ени)я.

§ 7. Цитата як спосіб відтворення чужої мови. Розділові знаки

Цитата — це особливий спосіб відтворення чужої мови, різновид прямої мови. Речення з цитатами за своєю будовою та пунктуаційним оформленням не відрізняються від речень з прямою мовою. Різниця полягає в спеціальному призначенні цитат і обов'язковому точному посиланні на джерело цитованого висловлювання.

Цитують, дослівно відтворюючи, уривки з наукових праць, художніх текстів, чиїсь висловлювання для підтвердження певної думки.

Різновидом цитати є *епіграф*.

Епіграф — це короткий вислів, уміщений перед текстом твору або його частини як виразник основної думки.

62

1. Прочитайте уривок з учнівського твору. Знайдіть речення з прямою мовою, цитату, епіграф. Чи можна речення з прямою мовою в цьому тексті розглядати як цитату?

Що таке патріотизм

Любов к Отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильніша од гармат.

І. Котляревський

Колись я почула такий вислів: «Батьківщина зможе прожити без будь-кого з нас, а ми без неї — ні». І справді: де б ти не жив, як би добре тобі там не було,

ти завжди пам'ятатимеш свою Вітчизну. Бо саме тут ти народилась, звідси почалася твоя дорога в цей безмежний світ.

Безліч прикладів на підтвердження цієї думки ми можемо знайти у творах українських письменників. Наприклад, І. Котляревський у поемі «Енеїда» правдиво змалював волелюбність, відданість Батьківщині українського народу:

Де **общее** добро в упадку,
Забудь **отця**, забудь і **матку**,
Лети **повинність ісправлять**.

Понад два століття тому були написані ці рядки, але й сьогодні вони актуальні.

2. До яких груп лексики належать виділені в цитатах І. Котляревського слова й словосполучення?

Оформлення цитати, епіграфа

Правило	Приклади
1. Цитата може оформлюватись як пряма мова зі збереженням відповідних розділових знаків	<i>«Микола Джеря, — як писав Франко, — хоч кріпаком родився, був однаково з тих здорових натур, що скоріше вломляться, а зігнути не дадуться, один із світлих, лицарських типів українських».</i>
2. Цитата може виступати частиною авторського речення. Тоді вона береться в лапки, але починається з малої букви	<i>Один з найулюбленіших народних героїв — козак Голота, який «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота».</i>
3. Якщо цитата наводиться не повністю, то на місці пропуску ставлять три крапки	<i>Максим Рильський пише, що Леся Українка справжніх друзів знайшла в особі Івана Франка, «з яким інколи заходила, однак, у гострі суперечки, хоч ніколи не тратила пошани до геніального свого старшого товариша, і в особі Ольги Кобилянської, тонкої та глибокої письменниці...».</i>
4. Цитата як самостійне висловлювання в тексті береться в лапки. Після неї в дужках подається інформація про автора, джерело, звідки взято висловлювання. Крапку ставлять після дужок. Якщо інформацію про джерело записують окремим рядком, крапку після дужок не ставлять	<i>«Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. І поки живе мова — житиме й народ як національність» (І. Огієнко).</i> <i>«Мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною».</i> <p style="text-align: right;">(П. Тичина)</p>
5. Цитата-вірш у лапки не береться. Вказівка на джерело цитати подається в дужках у наступному рядку	<i>І мене в сім'ї великій, Сім'ї вольній, новій, Не забудьте пом'янути Незлим тихим словом.</i> <p style="text-align: right;">(Т. Шевченко)</p>

Продовження табл.

Правило	Приклади
6. У цитованому суцільним рядком вірші зберігається велика літера, яка була на початку кожного віршового рядка	<i>«Що є свобода? Добро в ній якеє? Кажуть, неначе воно золотее? Ні ж бо, не золотее: зрівнявши все злото, проти свободи воно лиш болото» (Г. Сковорода).</i>
7. Епіграф записується перед текстом у правому куті без лапок. Вказівка на джерело записується в наступному рядку без дужок і крапки	<i>Епіграф до розділу «Сорочинського ярмарку» М. Гоголя: За моє ж жито мене ж і побито. Прислів'я</i>

63

Перепишіть текст. Поясніть використання розділових знаків при оформленні цитат.

Ідею «пізнай себе самого», висунуту давньогрецьким філософом, підніс і розвинув Г. Сковорода. У цьому закладена першооснова людського щастя. «Природа — усьому початкова причина і рушійна сила», — вважав український філософ.

Пізнавши природу свого «я», зрозумієш, який вибір мусиш зробити, щоб відчувати себе щасливим. Для цього треба «взятися за споріднене діло і бути з ним у злагоді». «Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності», коли не лежить душа до виконання певних обов'язків? Тільки «сродна праця», праця до душі «...наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою», а людину — щасливою. «Без спорідненості все ніщо...» — запевняв Сковорода.

Щастя не в гонитві за чинами і збагаченням, а в пізнанні та вдосконаленні природних здібностей; «багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця» (За І. Хоμεць).

64

Випишіть із підручника української літератури десять цитат, які можна використати у творі «Звичаї, традиції, свята українського народу». Відповідно оформіть їх.

65

1. Прочитайте текст. Поясніть оформлення епіграфів. Чи вдало, на вашу думку, дібрано їх? Який з них доречніший, зважаючи на стиль тексту? Обґрунтуйте відповідь.

Розвінчання міфів

Нічого бо немає захищеного, що б не стало явним,
ані нічого тайного, що б не стало знаним і на яв не
вийшло.

Євангеліє від Луки 8:16-21

Шила в мішку не заховаєш.
Народна творчість

У документальному двосерійному фільмі-розслідуванні «Україна. Повернення своєї історії» (2016 рік) ідеться про наукові дослідження, що ведуть до несподіваних відкриттів.

В основу фільму покладено три історії: перша — зникнення кісток князя Ярослава Мудрого із саркофагу в Софії Київській; друга — таємниця поховання Данила Галицького та його істинна історична роль у долі нашої держави; третя — справжнє обличчя Івана Мазепи, яке було зовсім не таким, як ми звикли бачити на десятигривневій купюрі.

Автори фільму дослідили давні манускрипти, мапи, церковні книги, невідомі крипти, а також знайшли документи таємних комісій з переписування багатьох історичних подій.

Найстародавніші записи, які показано у фільмі, датуються XI століттям. Їх може побачити кожен українець, якщо зайде до Софії Київської і придивиться до стінних написів. Їх залишили жителі давнього Києва. У фільмі доведено, що в Київській державі говорили мовою, яка була близька до сучасної української.

Знімали фільм у різних країнах — Україні, Польщі, Швеції та Росії. Ниточки розслідувань вели творців фільму саме до цих країн. У Швеції знайдено чимало цікавих відомостей про принцесу Інгігерду — другу дружину Ярослава Мудрого. Ця інформація дозволяє по-іншому подивитися на історію Київської держави.

У Росії операторові фільму пощастило знайти та сфотографувати єдине прижиттєве зображення Івана Мазепи. Воно, як виявилось, зберігається в Оренбурзі на дзвоні, що був вивезений туди з Чернігова в 1940-х роках. До Чернігова дзвін потрапив із Батурина, із церкви, яку збудував Іван Мазепа.

У Польщі, у місті Холм, яке було частиною королівства Данила Галицького, творці фільму досліджували можливе місце поховання короля. На місці теперішньої церкви Різдва Богородиці, діючого костелу, виявили рештки церкви, яку заснував Данило в середині XIII століття. Літописи свідчать, що саме тут похований король.

Фільм допомагає осягнути історичну роль короля Данила. По-перше, його неправильно називають Данилом Галицьким, адже джерела такого імені не фіксують, так само, як ніде немає згадок про Галицько-Волинське князівство. Ці терміни були введені вже в XIX столітті російськими імперськими істориками. Стародавні джерела згадують тільки короля Данила і державу — Королівство Русь.

Київська держава та Королівство Русь були в тісних зв'язках із західною цивілізацією. І тому саме в західних джерелах збереглося багато відомостей. Знайдено папські грамоти, які Папа Римський в XIII столітті писав до короля Данила. Ці грамоти свідчать, що це не було Галицько-Волинське князівство, а було ціле королівство, землі якого простягалися від західних територій України і до самого Києва.

Королівство Русь жило за європейськими правилами, у ньому було чинним магдебурзьке право. Така держава становила величезний інтерес для європейської політики. Отже, українська державність має дуже давню історію *(За матеріалами інтерв'ю Г. Яреми з автором фільму А. Галімовим)*.

2. Складіть і запишіть цитатний план поданого тексту.

66

Запишіть цитати до образів літературних героїв з творів, з якими ви ознайомилися на уроках української літератури.

Зразок. П'єса І. Котляревського «Наталка Полтавка».

Герой	Цитата
Наталка	«Золото — не дівка! Окрім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке в неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить», — характеризує героїню виборний Макогоненко.
Возний Тетерваковський	Микола характеризує його як «юриста завзятого і хапуна такого, що і з рідного батька злупить».
Микола	«Сирота без роду, без племені, без талану і без приюту».
Виборний Макогоненко	Він «хитрий, як лисиця», «де не посій, там і вродиться», «де й чорт не зможе, то пошли Макогоненка, зараз докаже».

Вчимося культури мови

67 Прочитайте сполуки слів і словосполучення. Виберіть з кожної пари правильний варіант. Складіть і запишіть з ним речення.

1. Заслугує увагу — заслуговує на увагу. 2. А саме — а іменню. 3. Полагодити праску — відремонтувати утюг. 4. Коврові доріжки — килимові доріжки. 5. Прошу до уваги — прошу уваги. 6. Грузові перевозки — вантажні перевезення. 7. Без поняття — не маю (жодного) уявлення.

68 1. Прочитайте рекламне повідомлення. Підготуйте й запишіть невелику розповідь про особливості української мови, використавши цитати з тексту.

До Дня української писемності та мови, який відзначають 9 листопада, український дизайнер Святослав Кобзенко створив колекцію футболок «Твоя мова», присвячених унікальності української мови.

Митець утілює свою ідею, узявши за основу українські літери та їхні сполучення. П'ять футболок розкривають особливості нашої мови, позиціонуючи її як сучасну, модну й привабливу: «Є — вона чуттєва, твоя мова», «ЙО — вона модна, твоя мова», «І — вона унікальна, твоя мова», «ЬО — вона м'яка, твоя мова», «І — вона вибухова, твоя мова».

Усі зібрані з продажів футболок кошти будуть спрямовані на допомогу ВІЛ-позитивним дітям (За матеріалами сайту <http://life.pravda.com.ua>; фото fomo.fashion-aid.in.ua).

2. Наведіть приклади слів із уживанням букв і буквосполучень *є, йо, ї,ьо, г*.
Запишіть ці слова та їх фонетичну транскрипцію.

Повторюємо орфографію

- 69** Пригадайте орфограму «Написання сполучень *йо* та *ьо*». Виконайте тестове завдання.

Орфографічну помилку допущено в рядку
А батальйон, Воробйов, знайомий, йогурт
Б Соловйов, бульйон, завойовник, йорж
В медальйон, підйом, крайовий, чийого
Г павільйон, районний, йодовий, Йосип
Г бойовий, мільйон, каньйон, Сергійович

- 70** Запишіть слова, розкривши дужки.

Сл(ьо, о)зи, тр(о,ьо)х, мужн(ьо, о)го, ц(ьо, е)му, утр(ьо, о)х, пол(ьо, і)вий,
л(і,ьо)довий, син(ьо, і)го, кол(ьо, о)ровий, т(о,ьо)хкає, медал(ьо,ьйо)н, с(є,ьо)
годні, ранп(ьо, є)го, середн(ьо, о)го, у попередн(ьо, о)му, оста(нньо, но)го.

- 71** Запишіть слова та словосполучення, знявши риску й розкривши дужки.

Ц(є, и)тата, дж(є, и)р(є, и)ло, спец(і, и)альне призначе(н, нн)я, будь/кого,
бе(з, с)межний, бо(ї, і)ться, ні/коли, г(и, е)ніальний, людяні(сьт, ст)ь, не/наче,
(щ, сч)астя, стара(н, нн)ість, удосконале(н, нн)я пр(є, и)родних (з, с)дібностей,
бага(тс, ц)тво, зв(и, е)с(и, е)ляє, ку(п'ю, пю)ра, Поль(ш, щ)а, принце(сс, с)а,
по/іншому, (з, с)фотографувати, при/жи(тт, т)євий, кост(ьо, е)л, по/перше,
з(вя, в'я)зки, (П, п)апа (Р, р)имський, магдебур(тсь, гзь, зь)ке, вел(є, и)чезний,
(Д, д)ень (у, У)країнської (П, п)исемності, д(є, и)зайнер, чу(тт, т)євий,
ВІЛ/позитивний.

§ 8. Діалог. Розділові знаки

- 72** Прочитайте текст. Якими способами передано в тексті чужу мову? Поясніть різницю між цими способами. З якою метою автор тексту вдається до варіантних засобів передавання чужої мови?

— В основі спілкування українців лежать такі загальнолюдські морально-етичні цінності, як доброзичливість, любов, лагідність, привітність, шаноба, гречність. Про ці чесноти українського народу згадували й іноземні мандрівники. Так, французький аташе Жан Бенуа Шерер писав: «Українці — це рослі, сильні люди, привітні й гостинні». А данський посол Юлій Юст, проїжджаючи в 1709 році Україною, відзначав, що «...місцеві мешканці, як і все населення України, одягаються чисто й чисто утримують доми, відзначаються великою охайністю і ввічливістю».

— Цікаво, а що означає слово «увічливість»?

Первісне значення цього слова пов'язується з формою «у вічі»: тобто увічливий — «той, хто дивиться у вічі».

— Як це зрозуміти?

— А ось як. Найшперше, що треба показати співбесідникові, — це вияв миролюбності, відсутність ворожості, агресивності. Це мав засвідчити насамперед погляд людини, адже недаремно кажуть у народі, що очі — дзеркало душі. Тому, спілкуючись (вітаючись, прохаючи про що-небудь, дякуючи, запрошуючи тощо), співрозмовники дивились у вічі один одному. Поступово прикметник «увічливий» переосмислювався й набув переносного значення: «той, що дотримує правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність» (За М. Білоус).

Діалог — це спосіб дослівного відтворення чужої розмови, різновид прямої мови. Він складається з реплік.

Репліка — це вислів одного з учасників розмови. Кожну репліку діалогу записують з нового рядка, без лапок, перед нею ставиться тире.

— Який Чіпка?

— А той... що, як навіжений, ганяє по селу...

— Ага!.. Чого ж це?

— Та каже: чи не купив би ти хліба?

— Якого хліба? — пита, роздумуючись, Грицько.

— Не знаю. Каже — хліб продати... А я стою собі та думаю: який це він хліб продає, і навіщо тобі хліб купувати, коли, спасибі богу, свій ще потрохи тягнеться... (Панас Мирний).

Якщо репліка супроводжується словами автора, то у висловлюванні ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові.

Різновид діалогу — **полілог**. У полілозі беруть участь кілька осіб (троє і більше). У драматичних творах діалоги та полілоги є основною формою відтворення змісту, тому запис їх спрощений:

а) з абзацу пишуть ім'я дійової особи, ставлять крапку, а потім записують репліку.

В а с и л и н а. Тату! Коні вже запряжені, і мама сердяться, що ви не їдете на вокзал за братами; кажуть, що ви опізнитесь.

М а к а р. Та все через цього цвіркуна. Бере шапку.

І в а н. І тут я винен — отак усе!

М а к а р. Треба поспішати, щоб не опізнитись.

К а р п о. Та ще рано.

І в а н. І охота татові самому їхати на вокзал... Тут усього дві верстви.

К а р п о. Рад, що таких дітей діждався.

І в а н. Щастя, що батько тебе діждався, а то все суєта!

(Іван Карпенко-Карий)

б) з абзацу пишуть ім'я дійової особи без розділових знаків, з наступного абзацу — репліку (у поетичних творах).

Є л и з а в е т а

А де ж твій край?

М и к и т а

То Новгород Великий.

(І. Кочерга)

73

1. Прочитайте діалог, вибраний з учнівського твору. Зі скількох реплік він складається? Прокоментуйте розділові знаки в діалозі.

— Добрий день!

— Привіт! Я рада, що ми з тобою зустрілися, а то ні з ким обговорити тему твору з української мови.

— Цікаво. І яка ж це тема?

— «Яким я уявляю майбутнє України». Про що тут можна писати?

— Як про що? Гарна тема. Мене, наприклад, хвилює доля рідної землі та її майбутнє. Слова високі, але ж це наше життя.

— Яке там майбутнє? Ми сьогодні не дамо собі ради. Усе має український народ: родючі ґрунти, корисні копалини, розвинену науку й самобутню культуру... Але все воно, мені здається, кинуте напризволяще.

— Ні, я з тобою не згоден. Наш народ сильний, вольовий, працьовитий. І я впевнений, що українці подолають труднощі. Держава в майбутньому стане багатою і квітучою.

— Добре, хай буде по-твоєму. А до чого зводиться наша духовність? Примітивні бойовики, набридлива реклама... Ми свідомо хочемо втратити те, за що так довго боролися.

— Я й щодо цього певен: здоровий глузд переможе.

2. Об'єднайтеся в групи. Скориставшись інформацією рубрики «Вчимося культури мови», що подана нижче, подискутуйте на тему, запропоновану у вправі. Запишіть свої думки як продовження діалогу.

Вчимося культури мови

Дискусія — це широке публічне обговорення якогось питання, щодо якого сперечаються, висловлюють часом протилежні погляди на предмет обговорення. Дискусія може мати форму усного обміну думками (розмова між учасниками дискусії), а може відбуватися через газети, радіо, телебачення, Інтернет, інші засоби масової комунікації, листування.

Уміння вести дискусію передбачає використання коротких висловлювань, відповідей, зауважень, заперечень. Учасники дискусій мають проявляти толерантність, стриманість (що не означає беземоційність), тактовність щодо опонента (неприпустимі образи на його адресу). Усі ці риси свідчать про загальну культуру людини.

74

Прочитайте. Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили до рубрики «Усміхнімося!». Які помилки ви зауважили?

Зразок. Султан Сулейман говорив: «Люби ближнього свого як самого себе». Ця цитата приписана султанові Сулейманові помилково. Насправді вона з християнської літератури (з Євангелія від Матвія) і є однією із Божих заповідей.

1. «Моя хата скраю — я нічого не знаю» — це прислів'я треба виключити з нашого лексикону. 2. Колись жила така жінка — Мать Тереза. 3. На сам перед в Україні я вважаю є дві великі проблеми — це влада і глупа людська віра. 4. Особа

з лайливим мовленням... 5. ...круговоріт добра в природі. 6. Треба мати мозок на плечах. 7. У творі «Лісова пісня» між Мавкою і Оверком загорілись почуття.

75 1. Прочитайте текст. Складіть усно стислий переказ, зберігаючи діалоги.

Український письменник Григорій Косинка обідав у ресторані.

Я підсів до нього і зразу ж почав захоплено висловлювати свої враження від його творів.

Косинка слухав мене спочатку, як мені здалося, з упередженням чи недовірою, можливо, насторожений проти такого палкого вияву захоплення. Потім у його очах — так видалося мені — заблимали смішинки. Але, можливо, то мені теж тільки здалося, бо далі він слухав дуже уважно, лише інколи підкидаючи короткі репліки. Власне, не репліки, а підказував назви творів, про враження від яких я говорив із захопленням.

— Ага! Це ви маєте на увазі «Приблуду»?

— Звичайно, — підтвердив я, — саме «Приблуду»!

Ще після кількох моїх високопарних оцінок:

— А це вже з «Червоного вечора»...

— З «Червоного вечора». Чудова річ!.. Але «Олов'яний перстень» мені якось більше припав до серця. Як це у вас здорово виходить, коли розкриваються людські характери...

— Атож, — зовсім серйозно мовив Косинка, — характери розкриваються надзвичайно сильно. Саме цим і позначений талант Степана Васильовича Васильченка...

Я не зрозумів.

І тоді Косинка почав реготати. А я дивився на нього незрозуміло й спантеличено. Пересміявшись, Григорій заспокоював мене, що таке, мовляв, може трапитися з кожним, коли до його рук потрапляє книжка без титульної сторінки або тим паче купа вирізок, де не позначено прізвище автора (*За Ю. Смоличем*).

2. Випишіть із тексту вправи речення зі вставними конструкціями. Поясніть уживання розділових знаків.

76 Випишіть вісім–десять реплік полілогу з тексту драматичного твору (*на вибір*).

77 1. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки.

Боярине позволь мені, недосвідному, молодому, сказати тобі слово.

Говори! сказав боярин.

Прийди завтра на копу!

І піддатися вашому холопському судові?

Що ж боярине тухольська громада судить по справедливості, а справедливому судові хіба стид піддатися?

Таточку! вмішалася й Мирослава до тої розмови. Зроби так як каже Максим! Він добре каже! Він урятував моє життя і не хотів би тобі зле радити; він знає добре тутешні звичаї.

Тугар Вовк знехотя всміхнувся на ту правдиво жіночу логіку... (*За І. Франком*).

2. Пригадайте з уроків історії України й запишіть, на чому ґрунтувалося судочинство в Київській державі в епоху Середньовіччя.

78

1. Прочитайте фрагмент інтерв'ю з письменником Андрієм Содоморою. Скоротіть текст, перетворивши його на діалог із шести реплік так, щоб зберегти основний зміст інтерв'ю.

Львів як текст

Він не уявляє себе без Львова, а Львів був би неповноцінним без нього. Місто нашарувалось у спогадах письменника та перекладача Андрія Содомори цілими пластами запахів, звуків і нот.

Він складає Львову поезії, які народжуються в різних закутках стародавньої частини міста. І знає його, мабуть, не гірше, аніж будь-який історик, хоча увагу зосереджує не на фактах, а на настроєвості.

— **Ви пишете поезії про Львів. Можете кількома штрихами окреслити, що передусім приваблює Вас у місті, чим Львів Вас заворожив?**

— Мене передусім цікавить місто і людина, місто як середовище, де людина живе, зростає й формується. Міста завше були побудовані та сплановані так, що той, хто живе в місті, може щось від нього взяти.

Я приглянувся до Львова і спробував показати, як я сприймаю кожен камінь у місті, як він до мене промовляє. Бо коли все навкруги мовчить — це вже біда. А Львів, його центр, зокрема площа Ринок, промовляють дуже інтенсивно. Закликають до діалогу.

— **Можете сказати в основних штрихах, що Ви чуєте від Львова, як з Вами говорить це місто?**

— Щойно наближається кінець серпня, я ловлю наче якийсь новий подих. Частіше проходжуюся старим Львовом, і звучить він для мене ностальгійно. Я розкошую в цьому прекрасному слові «ностальгія», що в дослівному перекладі з грецької означає «болісне прагнення повернутись». Жовте листя, кам'яниці, маскарони, що тоді наче озиваються до перехожого, а він — до них: «Чи сніг, чи жар, чи дощ по лицах — немає вам схорони / сміється вами кам'яниця, химерні маскарони». Архітектура особливо звучить восени, у всьому своєму діапазоні: Вірменська брама — як «до» найнижчої октави, і мансардні вікна — як «ля» найвищої октави... Люблю музику, львівські кав'ярні, дощові пейзажі. Мені вони

дуже близькі, бо перегукуються з дощовими міськими мотивами мого улюбленого поета Поля Верлена. «Коли на місто тихо сіє дощ» — рядок із такої поезії.

— **Діалог між людиною і природою тривав століттями. Зараз людина дедалі більше віддаляється від природи. Чим, на Ваш погляд, це загрожує людині?**

— Багато наших митців, літераторів вирости в селі, перебуваючи в постійному діалозі з природою. Тому сподіваюся, що до кінця він перерваним не буде, бо, мабуть, це й неможливо. Людина

Андрій Содомора

не може переривати живого зв'язку з природою — так чи інакше вона повертатиметься до неї. У Горация є влучний вислів про те, що «природа, скільки її не проганяй, — усе одно повертається». У міфі про Антея йдеться про те, що цей герой був непереможним доти, доки його не відірвали від землі. Природа не зносить порожнечі, у порожнє місце завжди щось вривається. Часом добре, часом не дуже. Львів можна читати нескінченно довго — ціле життя, і за цей час буде прочитано всього кілька сторінок (За О. Керик).

2. Складіть і запишіть власний діалог-фантазію (шість–десять реплік) з улюбленим містом (містечком, селом).

Повторюємо орфографію

- 79** Пригадайте орфограму «Вживання апострофа». Виконайте тестове завдання.

Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А м..якоть, м..ятний, духм..яний
 Б Лук..ян, від..їстися, суб..єкт
 В пів..ящика, моркв..яний, любов..ю
 Г возз..єднатися, міль..йон, бур..ян
 Г м..ясо, дев..ятка, різдв..яний

- 80** Складіть кросворд (ребус), використавши орфограму «Вживання апострофа».

- 81** Запишіть слова та словосполучення, знявши риску й розкривши дужки.

Загально/люд(ськ, цьк)і морально/етичні ці(ни, н)ості, добро/зичливість, (г, г)речність, іно/земні, францу(зьк, ськ)ий ат(о, а)ше, п(а, о)сол, прої(здж, ждж)ав, відзначаю(ться, ця), (вв, в)ічливіс(т, тт)ю, миро/любність, на/сам/перед, (з, дз)еркало, лю(б'я, бя)зність, си(ж, дж)у, репл(и, і)ка, у ді(о, а)ло(гу, зі), на/пр(е, и)зволяє, з/за, хоч(и, е)мо, (с, з)пробуй/но, д(е, и)скусія, тол(и, е)рантність, (а, о)понент, (з, с)триманість, р(е, и)готати, с(вя, в'я)то, уча(си, сти)ик, арх(и, і)т(и, е)ктура Льв(о, і)ва, (о, а)ктава, старо/давня, (з, с)плановані, з/не/хотя, лог(и, і)ка.

«Проект: від задуму до втілення»

- 82** Об'єднайтеся в групи. Виконайте проект-дослідження тексту «Слово о полку Ігоревім» щодо використання в ньому прямої та непрямої мови.

1. Розділіть текст твору на фрагменти й розподіліть їх у групах.
2. Знайдіть у тексті кожного фрагменту випадки відтворення чужої мови.
3. Почергово озвучте результати дослідження, зазначаючи способи відтворення чужої мови.
4. Об'єднайте зусилля всіх груп: сформулюйте та запишіть висновок про роль прямої та непрямої мови в стилістичних особливостях «Слова о полку Ігоревім».

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ УЗАГАЛЬНЕННЯ ТЕМИ «ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА»

83 Прочитайте текст, у якому допущено помилки. Виконайте тестові завдання 1–6.

(1) Дні, коли чергувала медсестра Валя Маслівець, були для Василя найбільшою відрадою. (2) Дівчина не відходила від нього, була за рідну сестру, за матір. (3) Вона годувала його з ложечки, напувала чаєм і водою, клала холодний компрес на розпашіле чоло, повідомляла радісні звістки з фронту. (4) Він слухав її захоплено.

(5) Валю, яка б з тебе була чудова вчителька! (6) Обіцяй мені, що після війни працюватимеш у школі!

(7) Обіцяю, я у твоїй школі працюватиму, а ти станеш директором...

(8) — Спасибі тобі. (9) Так би цього хотілося. (10) Десятки дитячих очей дивляться на мене з цікавістю і ждуть від мене чогось нового. (11) Ти знаєш, Валю, при вході в нашу школу ми вивісимо велике полотнище, а на ньому напишемо слова, звернені до учнів: «Найголовніше, що ви повинні знайти в нашій школі, — це мету свого життя». (12) А потім ще слова великого вченого Пирогова (їх теж би написав навидноті): «Школа славна не числом, а славою своїх учнів» (За В. Сухомлинським).

1. Цитату використано в реченні

А 6

В 12

Б 7

Г 11

2. У тексті використано такі способи передачі чужої мови

А пряма мова, непряма мова, діалог

В полілог, невласне пряма мова

Б епіграф, пряма мова, діалог

Г пряма мова, діалог, цитата

3. Діалог у тексті складається з

А чотирьох реплік

В п'яти реплік

Б трьох реплік

Г двох реплік

4. Допущено пунктуаційну помилку в реченнях

А 1, 12

В 7, 11

Б 5, 7

Г 3, 10

5. Допущено помилку в написанні слова

А ложечки

В теж

Б захоплено

Г навидноті

6. Орфограму «Спрощення в групах приголосних» ілюструє слово

А найбільшою

В цього

Б радісні

Г полотнище

84 Напишіть твір-мініатюру на тему: «Звичаї, традиції, свята, культура взаємин українців», використавши результати виконання вправи 64 (с. 37). Уведіть у ваше висловлювання речення з прямою мовою; цитату; складне речення з непрямою мовою, частини якого з'єднані сполучником *що*.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ І ЙОГО ОЗНАКИ. СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 9. Складне речення та його ознаки

- 85** 1. Прочитайте текст. Випишіть складні речення. Поясніть свій вибір.

Звичайному одноповерховому будинку в Житомирі історія подарувала надзвичайну долю: 1907 року тут народився головний конструктор ракетно-космічних систем Сергій Корольов. Але про цей факт, як і про ім'я славетного земляка, житомиряни дізналися лише в 1966 році, коли С. Корольов помер. Ентузіасти (сьогодні ми б назвали їх волонтерами) зберегли пам'ять про славетного земляка, і в 1970 році було урочисто відкрито Музей космонавтики в колишній квартирі Корольових.

В експозиції музею є спорядження космонавта, численні макети космічного транспорту, частини космічних кораблів. Серед експонатів є також унікальний експонат — ґрунт з Місяця, який подарували колеги з NASA (За матеріалами сайту Музею космонавтики <http://cosmosmuseum.info>).

2. Чому, на вашу думку, ім'я С. Корольова стало відомим світові лише після смерті конструктора?

Складним називається речення, яке складається з частин, об'єднаних за змістом та інтонаційно, і в якому є дві і більше граматичних основ речення: *Тихо пливдо павутиння, і тоненька хмарина лежала над яром, наче капустяний листок* (М. Вінграновський).

- 86** 1. Прочитайте текст народної пісні. Це пісня Петра з п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка». Які ще пісні з цієї п'єси стали народними?

Сонце низенько

Сонце низенько, вечір близенько —
Спіщу до тебе, лечу до тебе,
Моє серденько!

Ти обіцялась мене вік любити,
Ні з ким не знаться і всіх цураться,
А для мене жити!

Серденько моє, колись ми двоє
Любились вірно, чесно, примірно
І жили в покої.

Ой, як я прийду, тебе не застану, —
Згорну рученьки, згорну біленькі
Та й не жив я стану!

2. Перепишіть текст пісні. Знайдіть складні речення. Підкресліть у них граматичні основи.
3. Розгляньте репродукцію картини сучасної художниці. Якими засобами відобразила мисткиня М. Семесюк мотиви народної пісні? Запишіть власне висловлювання на тему: «Українська класика у творах сучасних митців».

М. Семесюк. Петро з Наталкою. 1984 р.

Якщо частини складного речення поєднані лише за допомогою інтонації (без сполучників і сполучних слів), то воно називається **безсполучниковим**: *Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, підризуючи стебло, лунали співи по сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії* (М. Коцюбинський).

Якщо у складному реченні частини поєднані за допомогою інтонації та сполучників чи сполучних слів, то таке речення називається **сполучниковим**.

Залежно від типів сполучників (сполучники сурядності чи сполучники підрядності), які з'єднують частини складного речення, сполучникові речення поділяються на **складносурядні** та **складнопідрядні**: *Уже давно стояла ніч над землею, і зорі виблискували з темного неба* (Панас Мирний). *Я з тих країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї* (М. Нагнибіда).

Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку між частинами: *Я відчуваю: день той недалеко, коли мій рід промовить до віків* (Б. Олійник).

87

1. Прочитайте текст. Випишіть складні сполучникові речення. Назвіть засоби зв'язку між частинами виписаних речень.

Найдавніша ткацька майстерня

У селі Жванець на Хмельниччині біля Кам'янця-Подільського археологи знайшли ділянку доби трипільської культури (3500–1700 рр. до н. е.), де, за їхніми твердженнями, стояв ткацький верстат. На основі розкопаних фрагментів знарядь праці дослідники дійшли висновку, що первісний верстат був прямокутної форми. Він подібний до вертикальної рами, бокові ставиці якої захоплювали нитки основи, що звисали дотолу. Для їх натягування та зручності переплітання внизу прив'язувалися кам'яні чи глиняні важки (З «Книги рекордів України»).

2. З'ясуйте за тлумачним словником значення незрозумілих слів.

Сполучники сурядності вживаються для зв'язку рівноправних частин складного речення і для зв'язку однорідних членів речення: **і (й), та, а, але, проте, або, чи ... чи, то ... то, хоч ... хоч, причому, також** тощо.

Сполучники підрядності вживаються в складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої: **бо, щоб, що, як, ніби, завдяки тому що, перед тим як, якби, через те що, коли, що аж** тощо.

І пензлем, і словом

88

1. Прочитайте текст. Розгляньте репродукцію народної картини «Козак Мамай». Що б ви додали до прочитаного тексту? Обґрунтуйте інтерес сучасних митців до образу козака Мамаю. Чи доводилося вам бачити зображення цього персонажа на футболках та інших ужиткових речах?

Прославили козака Мамаю художники з народу. Обабіч славного Дніпра, по старезних козацьких і селянських хатах, на кленових і дубових полотнищах дверей, на кахляних грубах, на кованих скринях, навіть на липових колодах вуликів частенько можна було бачити різні зображення козака Мамаю. Його малювали щораз із новими подробицями, а підписи на картинах вільно трактували діяння та вдачу Мамаю. Це були тисячі сюжетів, що підносили в народі славу козака.

Народні художники малювали Мамаю не в січі з ворогом, не верхи на коні, а в спокійній, споглядальній позі. Тільки зброя лежить напохваті та кінь басує... А сам козак, схрестивши ноги, спокійнісінько сидить під деревом, — бо ж він передусім був чоловік мирний, якщо, звісно, його не займали.

На всіх картинах козак Мамай — вродливий січовик, де трохи старший, де молодший, з козацьким оселедцем,

Козак Мамай

завжди з бандурою в руках. Трохи далі на другому плані бували часом і промовисті яви січового життя.

Колись, на початку ХХ століття, історик Дмитро Яворницький зібрав до музею кілька десятків дверей, які сам знайшов по старих хатах Наддніпрянщини. На цих дверях були нові й нові образи Мамає, мальовані народними живописцями XVI–XIX століть. Кожен малював свого Мамає, і всі вони були різні. Але на всіх картинах був той самий запорожець, той самий український характер (За О. Ільченком).

2. Об'єднайтеся в групи. Випишіть складносурядні та складнопідрядні речення. Підкресліть головні та другорядні члени в частинах виписаних речень.

89

1. Прочитайте текст. Об'єднавшись у групи, стисло запишіть зміст тексту (перша група використовуватиме прості, прості ускладнені речення, друга — складні). Обміняйтеся текстами переказів. Зробіть висновки про значення синтаксису для побудови зв'язної мови та виділення певної теми.

Хто ж такі українські чумаки?

Найбільше вони, мабуть, нагадують сучасних представників малого та середнього бізнесу. Тільки їхнє ремесло романтичніше. Чого тільки вартий чумацький шлях! Це жарт. А якщо серйозно?

Важко уявити раціон сучасної людини, цілком позбавлений солі. Хоча лікарі радять не зловживати цим продуктом. Сьогодні сіль можна купити в будь-якому продуктовому магазині. А колись — лише біля моря, де її видобували. І не купити, а поміняти на інший крам. За сіллю й приїжджали на волах чумаки із центральних районів України. Крім неї, вони везли з південних земель рибу, олію. На виручені від продажу гроші купували зерно, віск, дерево, дьоготь, з якими знову вирушали по сіль. Небезпечними часом були чумацькі шляхи. Тому й вирушали в далеку путь валками (бригадами). На чолі стояв досвідчений отаман.

Залишали чумаки домівку під вечір. Зовсім недалеко відїжджали від села, розкладали багаття, кухар (у кожній валці була людина, яка відповідала за продукти, казани, приготування їжі) починав готувати вечерю. Так вони робили для того, щоб ближче до рідної оселі перевірити вантаж, підправити вози (За В. Супрунечком).

2. Поміркуйте, чи можна назвати рід занять чумаків професією.

90

1. Прочитайте текст. Скільки мікротем можна виділити в ньому? Яка основна думка цього тексту?

Слова «професіонал, професіоналізм» походять з латинської мови, у якій «професія» означає «заняття». Отже, професія — це рід занять, що потребують певних знань, умінь, навичок. А особу, яка постійно займається цією діяльністю, виконує певні функції в цьому занятті, називають спеціалістом, професіоналом, фахівцем.

Нерідко опанування професією потребує від людини знань, умінь і навичок, почерпнутих з інших сфер діяльності. Та вони не приходять одразу. На оволодіння ними потрібні місяці, а то й роки сумлінної праці.

Водночас треба бути готовими до того, що набуті сьогодні знання чи навички завтра можуть виявитися недостатніми. Навчатися впродовж усього життя — це не данина моді, а нагальна потреба кожної сучасної людини, якщо вона хоче й надалі мати статус професіонала своєї справи.

Сьогодні, скажімо, велике значення має вміння людини адаптуватися, перебудовуватися, бути мобільною. Підвищення кваліфікації, уміння, так би мовити, «ловити на льоту» подих змін, усе нове й корисне для роботи з кожним роком набуватимуть усе більшого значення.

У сучасному світі людину вже не беруть «на посаду», як це було за часів так званої планової економіки, а добирають професіоналів. Бо ще давньоримський драматург Теренцій казав: «Коли двоє роблять одне й те саме, виходить не одне й те саме...» (За П. Таланчуком).

2. Запишіть тематичні речення тексту, оформивши їх як різні види складних речень.

91 1. Прочитайте текст-інформацію.

Ді-джеї на радіо — ведучий музично-інформаційного блоку, який поєднує функції власне ведучого та оператора ефіру. На різних станціях коло обов'язків ді-джея може суттєво різнитися. На програмових музичних станціях його функції зведено до ненав'язливих коментарів між піснями та рекламою, а на станціях інших типів ді-джеї може виконувати роль редактора ефіру.

Фрилансер — слово «фриланс» складено з двох англійських слів: *free* — вільний та *lance* — спис. У Середньовіччя так називали воїнів, які мали власну зброю та воювали як найманці. Уперше цей термін застосував Вальтер Скотт у романі «Айвенго», описуючи славні походи вільних стрільців.

Нині ж визначення фрилансера набуло іншого забарвлення: це вільнонайманець, який сам шукає для себе проекти, може одночасно працювати на кілька фірм (переважно через Інтернет). Така робота поширена серед журналістів, програмістів, дизайнерів, перекладачів, редакторів, консультантів тощо.

Промоутер — спеціаліст, який сприяє просуванню на ринку виготовленого фірмою товару, організовує виставки, презентації; працює з незнайомими людьми. Завжди привітний, уважний, промоутер має бути в уніформі, незалежно від погоди (За матеріалами сайту <http://proradio.org.ua/voc/>; <http://www.vismuk.com.ua>).

2. Розберіть кожне складне речення за зразком (письмово).

Зразок. Промоутер одягає уніформу і перестає бути студентом Василенком, бо він стає обличчям компанії N. — Складне, сполучникове, складнопідрядне.

3. Складіть і запишіть текст-інформацію про професію, що подобається вам.

Ді-джеї

92

1. Перепишіть текст. Визначте, який тип складних речень ужито в цьому тексті.

Восени 1882 року Марко Кропивницький створив у Єлисаветграді (з 2016 року — Кропивницький) українську професійну трупу, до складу якої ввійшли Марія Заньковецька, Олександра Вірина, три брати Тобілевичі — Микола Садовський, Іван Карпенко-Карий, Панас Саксаганський та їхня сестра Марія Садовська-Барілотті. Чимало зусиль для зміцнення трупи, організації оркестру доклав М. Старицький. Якщо досі кожен актор грав відокремлено, то М. Кропивницькому вдалося виховати такий колектив, де кожний зберігав свою творчу особистість і доповнював гру інших акторів. Виріс український професійний театр з музично-драматичного (За В. Самойленком).

2. Поясніть, що означає поняття *професійний театр*.

93

1. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи є зв'язок між професіоналізмом і культурою вчинків. Відповідь обґрунтуйте письмово.

Культура вчинку

Культура мови тісно пов'язана з культурою вчинку. Правильно говорити й писати — цього замало. Треба правильно діяти. Поведінка кожної особи вдома, у громадських місцях, на роботі, у навчальному закладі виявляє рівень культури суспільства. Чи не про це йдеться у вірші С. Павленка?

ЩО СТАЛОСЯ?

Завила сирена: «Дорогу! Дорогу!» —
Летить через місто «Швидка допомога».
В очах перехожих — тривога і шок:
— Ой, де це що сталось?..
— Нічого страшного:
Машиною мчить у дитячий садок
Водій — щоб додому забрати малого.

С. Павленко

2. Передайте зміст вірша прозовою мовою. Використайте складносурядні речення.

94

- Поясніть, чому подані висловлювання з учнівських творів потрапили в рубрику «Усміхнімось!». Які помилки ви зауважили? Складаючи пояснення, використовуйте складні речення — безсполучникові, сполучникові — із сурядним і підрядним зв'язком.

Зразок. Помилкове твердження: *Кай і Авель були брати.* — Імена братів, про яких ідеться в одному з біблійних сюжетів, — Авель і Каїн.

1. Кай і Авель були брати. 2. Через нещасливе кохання Мавка покинула свою домовину. 3. Горбачов став першим президентом України. 4. Осип Мандель Шпак. 5. Ми онуки своїх батьків. 6. Відомий письменник Тарас Бульба написав

роман «Тарас Бульба». 7. Шевченко був рабом у багатого пана. 8. Важко вступити до найвищого навчального закладу. 9. Кожна людина тягнеться до майбутнього як лебідь до лебітки. 10. Ліна Костенко ніколи не тримала язик за зубами. 11. Людський мозг пройшов великий ряд ароморфоз прикладом є: дерев'яні палочки, які під час удару друг о дружку призводять до вогню, а зараз і створення нових досконалених технологій таких як стиральна машинка і мікроволновка.

Повторюємо орфографію

95 Пригадайте орфограму «Написання сполучників». Виконайте тестове завдання.

Орфографічну помилку допущено в написанні виділеного слова в рядку

- А** На те й лихо, **щоб** з ним боротись (*Народна творчість*).
- Б** **Щоб** кукурудзи було доволі, зустрічай сонце в полі (*Народна творчість*).
- В** **Щоб** не робити, аби нічого не робити (*Народна творчість*).
- Г** Ну як-таки, **щоб** воля — та пропала? (*Леся Українка*).
- Г** **Щоб** жить, ні в кого права не питаюсь (*П. Тичина*).

96 1. Складіть і запишіть п'ять речень зі сполучниками та п'ять — з однозвучними словами: *щоб — що б, зате — за те, якби — як би, притому — при тому, проте — про те*.

2. Визначте, до якого типу сполучникових складних речень належать складені вами речення.

97 Запишіть слова, знявши ризик і розкривши дужки.

Переяслав/Хмельницький, ка(м'я, мя)ний, с(вя, в'я)ткувати, (Н, н)овий (Р, р)ік, (В, в)еликдень, (Д, д)ень (С, с)(в'я, вя)того (Ю, ю)рія, на/весні, числе(н, нн)і, старови(н, нн)і, пр(е, и)краси, заверш(ен, инн)ість, р(е, и)альні, веч(е, о)ріло, в осі(ннью, ньо)му, що/раз, на/похваті, (з, с)хрестивши, перед/усім, ос(и, е)ледцем, столі(т, тт)я, На(д, дд)ніпрянина, (Ч, ч)умацький (ш, Ш)лях, рац(и, і)он, будь/який, приї(жж, ждж)ати, з(и, е)рно, досві(т, д)чений, ві(д'ї, ді)жджати, сумлі(н, нн)ий, в/одно/час, на/далі, ад(о, а)птуватися, тру(пп, п)а, музично/драматичний.

§ 10. Складносурядне речення, його будова і засоби зв'язку в ньому. Змістові відношення між частинами складносурядного речення

Складносурядним називається таке складне речення, частини якого зв'язані між собою сполучниками сурядності: *Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох* (Л. Костенко).

Частини складносурядного речення рівноправні за змістом.

98

Перепишіть речення. Доведіть, що записані речення складні. Підкресліть сполучники, які зв'язують частини складних речень.

- Після довгої тиші раптом зірвалася велика буря, а тоді пішов дощ (Є. Чикаленко).
- У безсніжну зиму та весною цілинний степ зеленів, як рута, а вже в червні ставав бурим, аж жовтим, наче піщана пустеля (Є. Чикаленко).
- Старник весною випалювали, бо гострі остюки з ковили набиваються вівцям у вовну й навіть ранять тіло (Є. Чикаленко).
- Під час лютих осінніх штормів на Чайному [острові] знаходять собі пристановище рибалки, а з весни узбережні пасічники вивозять туди свої пасіки (О. Гончар).
- Сині потоки лилися, і Ташань кипіла під вітром (Г. Тютюнник).
- Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (М. Зеров).

СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ

єднальні:

і (й), та (у значенні і), і ... і, ні ... ні, як ... так і, ще й, не тільки ... а й (не лише ... а й), також, причому, притому

протиставні:

а, але, та (у значенні але), однак, зате, проте

розділові:

або, чи, або ... або, чи ... чи, то ... то, хоч ... хоч, чи то ... чи то, не то ... не то

99

Складіть і запишіть п'ять–сім складних речень, частини яких з'єднані розділовими сполучниками.

Між частинами складносурядного речення встановлюються різні змістові відношення. Засобами вираження цих відношень є сполучники, цілісна інтонація, зміст рівноправних частин складного речення.

Змістові відношення між частинами складносурядного речення

Єднальні сполучники передають			
одночасність дій: <i>Багряний вечір догорає і вечірня роса падає на трави.</i>	послідовність дій або станів: <i>Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом (М. Рильський).</i>	причиново-наслідкову залежність між діями, станами: <i>Блиснуло враз — і вдарив грім (Б. Грінченко).</i>	перелік дій, явищ: <i>І наперед не треба ворожити, і за минулим плакати не варт (Л. Костенко).</i>
Протиставні сполучники передають			
протиставлення дій, явищ: <i>Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко).</i>	зіставлення дій, явищ: <i>Тече Дніпро попід зелені гори, а на вершинах Київ мерехтить (Д. Павличко).</i>		
Розділові сполучники передають			
чергування явищ, дій: <i>То вітерець дихне, то коник в житі засюрчить... (Л. Глібов).</i>	взаємовиключення явищ, дій: <i>Або ми ціною життя здобудемо волю, або ми залишимося жити на колінах (П. Загребельний).</i>		

- 100** Прочитайте текст. Випишіть складносурядні речення. Визначте змістові відношення між частинами вписаних речень.

Волонтерський рух

Раніше волонтерами в деяких європейських країнах називали людей, які добровільно йшли на військову службу. З латинської це слово буквально перекладається як «доброволець». Сьогодні волонтери надають безоплатну допомогу тільки за власним бажанням усім тим, хто потребує їхньої підтримки.

Одні волонтери організують дозвілля молоді, пропагують здоровий спосіб життя, допомагають подолати негативні явища в молодіжному середовищі, а інші працюють у таборах біженців, організують допомогу військовим, доглядають за пораненими, інвалідами, людьми похилого віку.

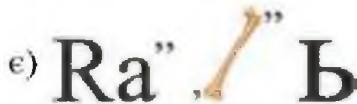
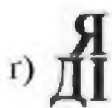
Скрізь у світі є такі проблеми, як бідність, насильство, наркотична залежність, ВІЛ/СНІД, забруднення навколишнього середовища, і добровільні помічники використовують свій досвід, знання, уміння й особисті контакти для подолання цих бід. Рекомендація агенції ООН з волонтерства зазначає: «Законодавство має заохочувати і сприяти участі найманих працівників у волонтерській діяльності».

Волонтерський рух в Україні підтримують громадські організації та приватні особи, а держава надає волонтерам допомогу, насамперед створюючи законодавчі можливості та мотивації для людей доброї волі.

Волонтерство стало частиною світогляду українців, і про це свідчать події 2014–2015 років. У години великої скрути для України волонтерський рух спрацював миттєво. Волонтерами стали і старі, і малі, діючи за принципом «Не питай, що Україна зробила для тебе. Запитай себе, що ти зробив для України». Це й означає – бути Громадянином (За В. Запорожаном).

- 101** Розгадайте ребуси (а–є). Доповніть подане речення словами-відповідями на ребус. Запишіть доповнене речення.

Волонтерам притаманні такі риси, як: а) *відповідальність* за свої рішення та вчинки; б) ... погляд на життя; в) ... і співчуття до скривджених долею; г) ... прав дитини; г) ... на перемогу; д) ... бути потрібним людям; е) ... спосіб життя; є) ... спілкування.

102

1. Прочитайте текст. Стисло перекажіть його (усно), використовуючи якомога більше складносурядних речень з різними сполучниками та різними змістовими відношеннями між частинами складних речень.

Футбольні фанати... Сьогодні без них важко уявити футбольний матч. Завжди невгамовні, вони заповнюють найдешевші сектори стадіону і з усіх сил намагаються підтримати свою команду.

Футбольний рух фанатів дуже різний, і ставлення до нього теж неоднозначне. Похід на футбольний матч, де чимало фанатів, може мати непередбачувані наслідки. Більшість футбольних уболівальників — це люди, які просто обожають спорт, але є й інші...

Хтось вивчає історію своєї улюбленої команди, спортивну статистику, цікавиться новими методиками тренувань, а для когось головне — протистояти уболівальникам команд-суперників. Це протистояння часто виливається в агресивні дії, а від того програє власне футбол.

Футбольний рух фанатів має глобальний характер. Найагресивнішими вважають англійських футбольних хуліганів. Прикро, коли спортивні події супроводжуються бійками, а іноді — навіть загибеллю людей. Потерпають від такого перебігу подій і команди. Керівництво футбольних ліг іноді змушене вдаватися до дискваліфікації футбольних команд за хуліганські вчинки їхніх фанатів.

Футбол — гра емоційна, і вона закономірно пов'язана з бурхливим виявом почуттів. Захоплення, радість, розчарування, обурення, відчуття щастя перемоги та невтішні сльози поразки... А звідки тоді агресія? Звідки стільки ненависті, адже здебільшого у фангрупах молоді хлопці й дівчата віком від 14 років? Чи потрібна така підтримка футболістам? (За Д. Антоновичем).

2. Напишіть творче продовження тексту, давши відповіді на запитання, поставлені в останніх реченнях. Зазначте також, які вчинки українських футбольних фанів ви підтримуєте, а які — засуджуєте.

103

1. Прочитайте текст. Випишіть складносурядні речення. Поясніть, якими засобами зв'язані частини цих речень. Накресліть схеми виписаних речень.

Їхати зайцем означає їхати в громадському транспорті без квитка, а синонімічні висловлювання до цього фразеологізму такі: *не платити за проїзд; їхати без проїзного документа; порушувати правила користування громадським транспортом.*

Цей вислів народився у Франції, а склався він на ґрунті реальних подій. Колись французькі поштові візники називали кроликами товари й пасажирів, яких перевозили таємно від господарів. «Покласти кролика» означало прийняти безквиткового пасажирів або перевезти незаконний товар (по-сучасному — контрабанду). Звідси й походить фразеологізм «їхати зайцем», і означає він —

їхати без квитка й боятися бути пійманим, викритим, општрафованим. Змінюються часи, країни, засоби пересування, а «зайці», на жаль, не переводяться...

Чому ж це на зайця, а не на якусь іншу тварину випала «слава» пасажира без квитка? Можливо тому, що заєць є уособленням полохливості (тремтить як заєць). Крім того, він дуже швидкий, моторний (у разі чого йому легко втекти).

2. Виберіть із синонімічних висловів, поданих до фразеологізму *їхати зайцем*, той, що властивий офіційно-діловому стилю. Складіть із вибраним висловом речення.

104

Перепишіть речення. Укажіть, які змістові відношення є між частинами кожного зі складносурядних речень.

1. Дорога ніби летить, і це ніби летить самий час (*О. Гончар*).
2. На сірій скелі мак цвіте, і вітер злий його гойдає, і пил на цвіт його мете, і лист без жалю обриває (*Олександр Олесь*).
3. Уже останній коник степовий затих, і вітер ліг на луках спати (*Олександр Олесь*).
4. Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (*М. Рильський*).
5. Без гучних прожив він декларацій, а в душі поезія цвіла (*М. Рильський*).
6. П'янкий соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигоном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (*О. Гончар*).
7. Літа ніколи не повертаються до людини, а людина завжди повертається до своїх літ (*М. Стельмах*).
8. На столі лежать зошитки малі, і роботи час проганяє втому (*А. Малишко*).
9. Настане час — і піде все в архів (*Л. Костенко*).
10. Пройшов дощ, і дерева заясніли під сонцем (*У. Самчук*).
11. Чи то шумлять так хвилі, чи німфа плаче вслід (*О. Пахльовська*).
12. Береза плаче тихими слізьми, а ми ті слізки навесні збираєм (*І. Коваль*).

Вчимося культури мови

105

1. Прочитайте подані назви людей за місцем проживання або національністю. Порахуйте, який відсоток із цих назв ви правильно вживали раніше. Запам'ятайте ті, у яких помилялися. Складіть з ними речення або словосполучення.

Баку — бакинці, бакинець, бакинка. Бельгія — бельгієць, бельгійка. Греція — грек, грекinya. Івано-Франківськ — іванофранківець, іванофранківка. Ізраїль — ізраїльтянин, ізраїльтянка. Канів — канівець, канівка. Китай — китаєць, китаянка. Поділля — подолянин, подоляк, подолянка. Румунія — румун, румунка. Слобожанщина — слобожанин, слобожанка. Тбілісі — тбілісець, тбіліска. Полісся — поліщук, поліщучка. Гори — горянин, горець, горянка. Австралія — австралієць, австралійка. Волинь — волиняк, волинянин, волинячка, волинянка. Хутір — хуторянин, хуторянка. Австрія — австрієць, австрійка. Ялта — ялтинець, ялтинка. Обухів — обухівець, обухівка. Франція — француз, французенка. Греція — грек, гречанка. Коломия — коломієць, коломиянка. Конго — конголезець, конголезка.

2. Від назв міст — обласних центрів України утворіть назви мешканців цих міст. Запишіть утворені слова.

- 106** Пригадайте орфограму «Написання префікса з- (зі-, с-)». Виконайте тестове завдання.

Потрібно писати префікс з- в усіх словах рядка

- А** (з, с)шиток, (з, с)кроїти, (з, с)заду
Б (з, с)формувати, (з, с)ліпити, (з, с)подні
В (з, с)трощити, (з, с)мастити, (з, с)разу
Г (з, с)вузити, (з, с)рубати, (з, с)орати
Г (з, с)тримати, (з, с)малку, (з, с)нівечити

- 107** Запишіть слова та словосполучення, знявши риску й розкривши дужки.

Бе(з, с)сніжна, пі(сч, щ)ана, наві(д, т)ь, в(о, а)лонтер, біж(е, и)нці, грома(дськ, цьк)і органі(з, с)ації, (В, в)сеукраїнський конкур(з, с), най/д(е, и)шевні с(и, е)ктори, фан/рух, мікро/район, сп(и, е)ціальна с(и, е)мволіка, атр(е, и)бутика, фан/гру(и, ни)а, з/за, агре(сс, с)ія, д(и, е)кламація, на(с, сс)ажири/зайці, л(и, е)тить, оста(и, ни)ій, д(и, е)кларація, (п'я, пъя)нкий, ні/коли, не/повертатися, дзв(и, е)нить, Івано/Франківськ, івано/франківець, Ізра(ї, і)ль, ізраїль(тя, т'я, тья)нин, К(і, и)тай, Слобожан(шч, щ)ина, тбіліс(и, е)ць.

§ 11. Розділові знаки між частинами складносурядного речення

- 108** 1. Прочитайте текст. Випишіть складносурядні речення. Зверніть увагу на розділові знаки між частинами виписаних речень.

З якогось часу наші взаємини склалися аж надто натягнуто, хоч я ніби й симпатизував цьому хлопчині — серйозному й розумному дев'ятикласникові. Для мене він був начебто барометром, бо завжди майже безпомилково показував, наскільки той чи інший урок мені вдався. А іноді хлопець мовби зумисне влаштовував на уроці нескінченні балачки, підкидав різні репліки — і терпець мій швидко вривався. Між нами почалася холодна війна, яка, звісно, ні до чого доброго не доводила.

Важко сказати, до чого б у нас дійшло, якби не настало рятівне літо і якби одного літнього дня не довелось мені в якійсь справі побувати в хлопця вдома. Щось я важливе мав йому переказати зі школи, та застав тільки матір, бо ж у селі на канікулах старшокласники рідко без діла вештаються.

Побалакав я з матір'ю і вже попрощався, аж у хвартці несподівано зіткнувся і з самим хлопцем. Вертав додому на обід і руки тримав чомусь за спиною. Я ввічливо повторив іще раз, що мав сказати, і відійшов. У ту мить хлопчина давав матері букетик польових волошок і маків, які він нарвав дорогою десь на межі. Його ото й ховав від мене. Я був розчулений цим мимоволі підглянутим епізодом, і зненацька відкрилася для мене справжня душа підлітка. Любляча душа, багата, поетична (За С. Павленком).

2. Поміркуйте, чи варто приховувати свої щирі й теплі почуття до близьких людей.

3. Об'єднавшись у групи, придумайте продовження цієї історії. Найкращий із варіантів запишіть, використавши складносурядні речення.

Між частинами складносурядного речення ставляться такі розділові знаки:

<p>1) кома, якщо частини з'єднані єднальниками, протиставними та розділовими сполучниками</p>	<p><i>Із поля дорога завернула до лісу, і ми опинилися під темним склепінням високих дубів (Петро Панч). З північного заходу вітер дмухнув, але він уже не міг здолати тепла (Ю. Збанацький). Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов).</i></p>
<p>2) крапка з комою, якщо частини, з'єднані сполучниками а, але, проте, все ж, однак (рідше також, і, та), — дуже поширені; — мають усередині свої розділові знаки (коми); — далекі за змістом; — виділені автором як відносно самостійні</p>	<p><i>П'яний соковитий дух ішов від живої розпареної землі; а високо над вигонном уже перелітали на північ ключами птиці, дзвінкоголосі, чуйні, весняні (О. Гончар). Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (М. Вороний).</i></p>
<p>3) тире, якщо частини, з'єднані сполучниками і (й), та (і), та й, а, виражають: — швидку зміну подій; — протиставлення; — неочікуваний результат</p>	<p><i>Дмухнув вітер понад ставом — і сліду не стало (Т. Шевченко). Минула буря — і сонце засяяло (М. Рильський).</i></p>

Примітка. У художніх текстах (здебільшого віршованих) іноді між частинами складносурядного речення вживається кома і тире. У цих реченнях передаються відношення швидкої зміни подій або їх протиставлення: *Ніч колихала так ласкаво, — проте не спалося ніяк (М. Рильський).*

109

Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки між частинами складносурядних речень.

1. Минуло тільки два тижні а вже готові до походу в море півсотні добрих чайок (А. Кащенко). 2. Отаман перехрестився і всі козаки поскидали шапки й почали хреститися, посилаючи рідній Україні своє останнє вітання (А. Кащенко). 3. Одягнувши шапку, кошовий махнув рукою і вмить сотні весел, ударивши в прозорі хвилі річки, заблищали срібною сльозою а блискуча пелена Дніпра скаламутилася (А. Кащенко). 4. Минає час а Київ не минеться, не згасне шлях від маминого серця до серця України крізь віки (Д. Павличко). 5. Повітря склом виблискує ламким і тиша ніжно дзвонить над гаями (М. Рильський). 6. Посеред неба гнеться на південь Чумацький Шлях і між його доспілими зорями тремтить і осипається на край землі срібний пилок (М. Стельмах).

110

У

1. Прочитайте усмішку. Знайдіть у тексті фразеологічну сполуку. Поясніть її значення.

Скарга

Електролампочка:

— Удень, мов красне сопечко, горю в під'їзді я.
 Бо всім і я — до лампочки,
 Якщо я нічия.

С. Павленко

2. Як ви ставитеся до «нічийної» території — під'їзду, ліфта, подвір'я, квітників, парків тощо? Що, на вашу думку, треба робити, щоб наше довкілля було чистим і привабливим?
3. Напишіть невеликий твір-роздум на одну з тем: «Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять», «Дякуємо за чисте узбіччя!», «Місто-сад, місто-квітник — утопія чи реальність?».

111

1. Прочитайте пейзажну мініатюру. Який настрій передає автор художніми образами?

Журавлі відкурликали — а ти й не чув. Ластівки відлетіли — а ти й не бачив. Крихітна сльозинка бриніла тихо на віях блакитної квітки петрового батога. Ти змахнув її... *(С. Павленко)*.

2. Перепишіть текст. Поясніть уживання авторських знаків між частинами складносурядного речення.
3. Складіть і запишіть складносурядні речення (*п'ять-сім*), між частинами яких треба поставити тире.

112

1. Прочитайте текст. У якому стилі він написаний? Випишіть складносурядні речення. Поясніть уживання в них розділових знаків.

Телеведуча
Соломія Вітвіцька

«Щирі» — проект про любов до України і всього українського, але не тільки... Це також проект про любов до людей. Починалося все як соціальна ініціатива: молоді митці захотіли показати, наскільки красивим може бути український костюм, і зібрати гроші для волонтерів, які опікувалися пораненими в київському військовому шпиталі.

15 українських красунь — зірок телебачення — у 2014 році знялися для благодійного календаря, і результат перевершив найсміливіші очікування. Увесь наклад календаря розійшовся в Україні та за її межами протягом двох діб.

У 2016 році проект продовжено, але до нього підійшли ще серйозніше. Консультувати знімальну групу запросили «Український інститут історії моди», а тему